

IFS Info 3/1997

Tønne Huitfeldt

**De norske partisanene i Finnmark
1941-1944**

- i skyggen av den kalde krigen

Innhold

Om forfatteren	4
Innledning	5
Norske partisaner	5
Den første spionasje	5
Partisanvirksomheten kommer igang	6
Østhavet	7
Opnan-mysteriet	9
Vest-Finnmark og Nord-Troms	10
<i>Mitternachtsonne</i> mot partisanene i Øst-Finnmark	11
Krigsrettsakene i Kirkenes	13
<i>Funkgegenspiel</i> - operasjon <i>Tundra</i>	14
Siste fase av partisankrigen	15
Ledelse og gjennomføring av partisanvirksomheten	16
Resultater	17
Etterretnings- og spionasjevirksomhet i Finnmark etter 1945	17
Behandlingen av partisanene i Norge	20
Etterord	22
Noter	22
Summary	23
Vedlegg 1 - Nordmenn som fikk partisanopplæring i Sovjetunionen	25
Vedlegg 2 - Kartskisse over Finnmark og Troms	26
Vedlegg 3 - Kongens tale i Kiberg	27
Vedlegg 4 - Nordflåtens etterretningsorganisasjon	28
Vedlegg 5 - Fotografier	29
Vedlegg 6 - Litteratur	30

Om forfatteren

Tønne Huitfeldt tjenestegjorde i den norske brigaden i Skottland fra 1941. Han gjennomgikk den norske krigsskolen i London og det britiske 163. Infantry Officer Cadet Training Unit 1942-44. Han tjenestegjorde videre ved 54 MTB flotilla og med Bergkompani 2 under frigjøringen av Finnmark, 1944-45. Huitfeldt gjennomgikk videre US Command and General Staff College 1954-55, og Royal College of Defence Studies i London 1970-71. Huitfeldt var kompanisjef i den første kontingenten av FN-styrker i Port Said, Sinai og Gaza 1956-57, og var sjef for Garnisonen i Sør-Varanger 1960-63. Huitfeldt var sjef for Krigsskolen 1964-1970. I 1973 ble han utnevnt til generalmajor og beordret som sjef for 6. Divisjon, og i 1977 utnevnt til generalløytnant og beordret som øverstkommanderende i Nord-Norge. Fra 1981 og frem til han gikk av i 1985, var Huitfeldt direktør for den Internasjonale Militære Stab ved NATOs hovedkvarter i Brussel. Huitfeldt var redaktør for *Norsk Militært Tidsskrift* fra 1984 til 1996.

Innledning

Ragnar Ulstein skriver følgende i sitt verk om etterretningstjenesten i Norge under krigen:

Tapene i de norsk/sovjetiske gruppene som opererte på kysten av Finnmark og Troms var langt større enn i alle andre E-grupper. Av vel hundre registrerte personer som var med i tjenesten, eller ble dømt [av tyskerne. T.H.] som hjelpere eller medvitere, ble 52 arrestert. Av dem ble 23 henrettet, 10 falt i kamp, to omkom og 11 flyktet. Det gir en tapsprosent på 35, og et samlet tap - om en også regner med flyktingene på nærmere 100 prosent.¹

De få av partisanene som overlevde krigen og kom tilbake til Norge da det hele var over, har ikke kunnet snakke åpent ut om sine opplevelser på grunn av taushetsløftet de var blitt avkrevet av sovjetrusserne. Da de kom hjem etter harde krigsår, ble de møtt med mistenksomhet i enkelte kretser. Etterhvert som den kalde krigen hardnet til, og de første dommene for spionasje i Øst-Finnmark falt i 1954, var det mange nordmenn som så det slik at de norske partisanene hadde valgt feil side når de hadde latt seg verve av russerne. Bare få verdsatte den krigsinnsatsen de hadde vært med på, og som hadde bidratt til å gi et fritt Norge.

I denne studien vil jeg prøve å gi en fremstilling av de norske partisanenes rekruttering, deres oppgaver og hvilke resultater de oppnådde, så langt dette har vært mulig uten tilgang til russiske arkiver. Jeg baserer meg på tilgjengelig historisk litteratur, samtaler og egne erfaringer tilbake fra 1944-45. Dessuten vil jeg prøve å klarlegge bakgrunnen for den behandling partisanene fikk i Norge etter at krigen var slutt, og peke på enkelte forhold som bør tas i betraktning når en skal ta stilling til partisanenes og deres etterlattes situasjon.

Norske partisaner

Her blir betegnelsen *partisan* benyttet om nordmenn som ble vervet og utdannet av sovjetrusserne for å drive etterretningvirksomhet og sabotasje bak

tyskernes linjer i Nord-Norge under krigen 1941-44.² Det er denne betegnelsen partisanene selv brukte, og som sovjetrusserne benyttet fra det tidspunkt da partisanene ble gitt militær opplæring for denne spesielle tjeneste.

Kjell Fjørtoft regner med at det var ialt 45 nordmenn som fikk spesialopplæring i våpenbruk, kartlesing, sabotasje, sprengstoff, telegrafi og fallskjermhopping i Sovjetunionen. Det var også andre som ikke hadde denne form for opplæring, men som var med i Den Røde Arme, ble brukt som telegrafister eller til andre gjøremål i Sovjetunionen under krigen. De ble imidlertid ikke sendt ut som partisaner. Fjørtofts oversikt (vedlegg 1) dekker trolig bare partisaner som ble vervet av Nordflåtens etterretningsavdeling. I tillegg kommer nordmenn som ble rekruttert av det hemmelige politi NKVD (senere KGB) og som opererte under denne organisasjonens ledelse og kontroll. Ialt kan dette antagelig ha dreid seg om ca. 30 nordmenn.

Den første spionasje

I oktober-november 1940 var bare et fåtall tyske tropper kommet til Øst-Finnmark, de fleste til Kirkenes-området. Likevel fikk den usikre situasjonen og forvissningen om at det ville komme til krig mellom Sovjetunionen og Tyskland mange i Kiberg og bebyggelsen rundt til å ønske å ta seg over til Sovjetunionen. Den 24. september 1940 dro 36 menn, kvinner og barn sammen i tre skøyter fra Kiberg og kom seg velberget over til Tsypranovok på nordøstspissen av Fiskerhalvøya.

I Sovjetunionen hadde russerne med stigende uro registrert det som var iferd med å skje i Øst-Finnmark. De første dagene av november måned ble de siste norske grensevaktene byttet ut med tyske soldater. I Finland sto det allerede tyske tropper samtidig som stadig nye kom til.

Dette førte til at NKVD ba noen av de nordmenn som var rømt over til Fiskerhalvøen høsten 1940 om å dra tilbake for å spionere og knytte til seg kontakter med tanke på hva som kunne komme til å skje i fremtiden. Dette var den første operasjon til Øst-Finnmark. Gruppen var på syv mann. Transporten skjedde med en norsk fiskekutter fra Vajda Guba på Fiskerhalvøen. To mann ble satt på

land mellom Vardø og Kiberg, der de ble overlatt til seg selv. De hadde ikke med seg våpen, men var rikelig utstyrt med matvarer, tobakk og vodka. Etter fire ukers opphold på Varangerhalvøya ble de to nordmennene fraktet tilbake til Fiskerhalvøya hvor de gikk ombord i en russisk fiskebåt som satt dem på land i Vajda Guba. Dermed var den første viktige kontaktruten prøvekjørt.

På samme tid var to nordmenn som hadde rømt fra Sør-Varanger blitt satt på land fra et russisk fartøy i Holmengråfjorden. Derfra gikk de inn til Jakobsnes og skaffet opplysninger om flyplassen som tyskerne var iferd med å bygge på Høybukta-moen. De to ble deretter satt over til Vajda Guba, og fraktet videre til Murmansk. Begge ekspedisjonene hadde vært vellykket. Russerne var fornøyd, og spurte nordmennene om de var villige til å fortsette å arbeide for NKVD i Øst-Finnmark. Flere svarte ja, og ble tilbake i en NKVD-leir i nærheten av Murmansk hvor de fikk partisanopplæring.

Kort tid etter ble det sendt flere nordmenn over til Øst-Finnmark. De ble fraktet med båt fra Vajda Guba til Holmengråfjord, hvorfra de tok seg inn til Sør-Varanger, hvor alle var godt kjent fra tidligere. Det ble også satt nye folk på land i Kiberg-området, og med båtforbindelsen ble opplysninger fra kontaktene som var opprettet i Øst-Finnmark sendt over til Fiskerhalvøya og NKVD. Alt fungerte som planlagt, men fremdeles lot ikke russerne noen av de norske rømlingene få med seg våpen når de skulle over til Finnmark. De måtte klare seg som best de kunne om tyskerne skulle komme over dem.

Det ble etablert en ordening hvor Alfred Mathisen fra Kiberg skulle være kontaktperson, og overlevere opplysninger fra Norge til russerne via jevnlig møter på sjøen. Det var ikke avtalt faste tider, men ved bestemte vindforhold skulle en båt fra Vajda Guba oppsøke ham på nærmere angitte steder. Alfred Mathisen hadde forbindelser over hele Finnmark, som skaffet opplysninger om befestninger, troppetransporter, flytting av krigsmateriell og ellers alt som var av interesse, blant annet tegninger av tyske anlegg. Russerne fikk faktisk daglige opplysninger om hver eneste tysk soldat som kom til Finland fra Nord-Norge. Natt til 22. juni 1941 hadde Alfred Mathisen oppsøkt-

vekkende nyheter: Tyskerne ville gå til angrep på Sovjetunionen den 22. juni, dagen etter. Meldingen ble bragt på hurtigste måte til Murmansk, men da den nådde frem hadde angrepet allerede funnet sted.

Partisanvirksomheten kommer igang

Få dager etter tyskernes angrep på Sovjetunionen, ble nordmennene som hadde flyktet over på russisk side oppfordret til å melde seg til kamp mot tyskerne. Det ble reagert spontant. Også de som tidligere hadde vært i tvil meldte seg nå til russisk tjeneste. Alle andre norske ble evakuert til Tsjadri bak Uralfjellene.

Nordmennene ble betegnet som partisaner fra de kom med i avdelingen hvor de ble gitt militær opplæring. Lavna-leiren lå ca. en halvtimes reise med motorbåt på skrå over fjorden fra Murmansk. Dette var like i nærheten av NKVDs feriehem, hvor de norske kvinnene og barna hadde vært innkvartert da de først kom til Murmansk. I leiren bodde partisanene i telt, gammer o.l. Nordmennene tilhørte Den Røde Arme, og brukte derfor armeens uniformer. De nordmennene som allerede hadde vært på spionasjeoppdrag i Øst-Finnmark, var underlagt NKVD og oppholdt seg på dette tidspunkt i Murmansk.

Sent på høsten 1941 ble det opprettet en egen partisanavdeling innenfor Nordfåten - Flåtegruppe 4090. De aller fleste nordmenn i Lavna-leiren ble overført til denne avdelingen, og byttet til den svarte marineuniformen. NKVD hadde en egen treningsleir ved tettstedet Kola, der de trenet opp folk som skulle ut på spesialoppdrag. Her var det i en periode også flere nordmenn.

Da Flåtegruppe 4090 ble opprettet var planen at NKVD skulle ta seg av indre deler av Øst-Finnmark, mens de som tilhørte Nordfåten skulle landsettes på kysten av Finnmark. Da det etterhvert ble færre partisaner til rådighet, ble det slutt på denne ordningen, og de som var igjen måtte settes inn der det var størst behov for dem. Til Lavna-leiren kom det også omkring 100 finske partisaner. De ble satt inn spesielt i Petsamo-området for innhenting av etterretninger og sabotasje.

Det tyske armekorpset på ca. 55.000 mann på

Litsa-fronten, og de ca. 15.000 tyske troppene i Sør-Varanger, var helt avhengige av forsyninger som kom med tyske og norske skip til Kirkenes. Disse forsyningsskipene var viktige mål for Nordflåtens undervannsbåter og fly. Nordflåten var derfor interessert i å skaffe seg full kontroll med skipstrafikken langs kysten av Finnmark, og det ble bestemt at norske partisaner skulle plasseres på øde steder langs kysten i tremanns-grupper. Hver gruppe skulle ha minst to radiosendere, og ellers rikelig med våpen og proviant for å kunne operere bak fiendens linjer i minst seks måneder. Det ble laget falske papirer, grenseboerbevis, pass og passersedler. Til og med oppholdstillatelser for lukkede havneområder ble laget om partisanene skulle få bruk for det. Fra London fikk russerne norske penger som partisanene ble utstyrt med. Flere av nordmennene ble utdannet som telegrafister, men russerne foretrakk at gruppene var satt sammen slik at telegrafisten var russer, selv om det også forekom at det ble sendt ut grupper med bare nordmenn. Det var alltid en nordmann som sjef for gruppen, fordi han skulle ha ansvaret for å knytte kontakten med befolkningen i nærheten av der gruppen ble landsatt med ubåt eller fly.

De fleste meldingene som partisanene sendte når de var på oppdrag i Nord-Finland eller Finnmark, gikk direkte til lederstasjonen i Murmansk, hvor en offiser fra Nordflåten var sjef. Ved stasjonen i Murmansk arbeidet tyve telegrafister på skift døgnet rundt. Her ble meldingene dechiffret og fordelt til Nordflåten og NKVD.

Den 15. september 1941 ble tretten mann, seks nordmenn og syv russere, satt på land ved Langbunes mellom Komagelv og Kamvær på Varangerhalvøya. To av russerne var norsk-russere fra Tsypranolok på Fiskerhalvøya. Hensikten med operasjonen var å fastslå lokaliseringen, styrken og aktiviteten til tyske garnisoner mellom Vardø og Vadsø, og å etablere kontakt med norske motstandsfolk som del av en plan for Nordflåtens etterretningsvirksomhet.³ Dette var første gang nordmenn som ble sendt over fra Fiskerhalvøya hadde med seg våpen. Gruppen fikk kontakt med to nordmenn fra Kiberg som var lokale kontakter, men ble angitt til tyskerne og måtte flykte opp på vidda, der de ble drevet fra sted til sted uten mat og

forsyninger. Fire ble tatt av tyskerne i Komagdalen og på Langbunes. Elleve kom seg tilbake til Sovjet, seks i åpen båt fra Kramvik, fem med ubåt fra Persfjord.

Konsekvensene av raidet var at et godt utbygd kontaktnett på Varangerhalvøya ble brutt opp, Alfred Mathisen ble skutt og den etablerte forbindelsen til Fiskerhalvøya brutt. Sovjetrussernes konklusjoner av operasjonen var at det ikke var mulig å opprettholde Sovjet-understøttet partisan-krigsføring på Varangerhalvøya. Det var lite skjul og dekning, alle befolkede områder var konsentrert langs kysten, hvor tyskerne kunne holde tett overvåking og kontroll, og befolkningstettheten var for liten til å absorbere fremmede. Alternativet til Sovjet-støttet partisanvirksomhet var observasjon foretatt av små grupper på to til tre mann som ble satt inn på kysten av Varangerhalvøya for å overvåke og rapportere om all tysk skipsfart, for slik å skaffe mål for angrep av Nordflåtens fly og undervannsbåter.

Dette var siste gang russerne forsøkte seg med en slik ekspedisjon. En annen ekspedisjon ble sendt fra Lavna-leiren inn i Finland, hvor den skulle forsøke å sprengne en flyplass. Disse partisanene kom tilbake med uforrettet sak, men uten tap av norske liv. Det mislykte raidet til Varangerhalvøya førte til en fullstendig omlegging av etterretningsvirksomheten mot tyskerne i Øst-Finnmark. Det førte også til et oppgjør på kammerset med NKVD. Nordmennene som var med på raidet rapporterte at gruppen ikke hadde fått fallskjermsslipp på avtalt sted, og at ubåten som skulle ha hentet dem var uteblitt.

Østhavet

I desember 1941 ble seks nordmenn, alle fra Kiberg, tatt ut som ubåtloser og overført til Nordflåten. De fikk utlevert spesielle losuniformer og skulle være kjentmenn ombord i ubåter som skulle landsette partisaner på kysten av Finnmark. De skulle også ha hovedansvaret for at både partisanene og det utstyret de hadde med seg kom trygt på land. Det var de som skulle avgjøre om havet tillot landsetting. Etter kort tid ble de sendt til ubåtbasen i Poljarnoje på sine første oppdrag. En av dem som

snakket flytende finsk, ble også brukt som tolk av Nordflåten både i Poljarnoje og i Murmansk.

Den første spesialtrente partisangruppen ble sendt ut i desember 1941. To nordmenn og en russisk telegrafist ble satt på land på Nålneset, et øde sted mellom Kongsfjord og Berlevåg. Rett utenfor var det beryktede Østhavet som all skipstrafikk langs kysten måtte passere. Stedet var plukket ut med omhu, langt fra folk. Før gruppen gikk ombord i ubåten i Poljarnoje måtte de undertegne den såkalte Murmanskeden: "Jeg lover å kjempe mot den nazistiske krigsmakt så lenge jeg er i live, eller til seieren er sikret". Dette var det formular Flåtegruppe 4090 gjerne brukte. Flere av partisanene skrev aldri under på noe slikt papir, ganske enkelt fordi de ikke ble bedt om det. Andre igjen undertegnet formularer som kunne oppfattes som om de skulle spionere for Sovjetunionen resten av sin levetid. Dette opplevde de som ble vervet av NKVD:

Jeg undertegnede, erklærer herved å ville arbeide frivillig for Sovjetunionens etterrettingsvesen, og aldri røpe for noen hva jeg enn måtte se eller høre der, og skal aldri glemme at Sovjetunionens straff vil nå meg hvor som helst jeg enn er i verden om jeg bryter denne ed.

Ved Berlevåg, ca. to mil vestenfor Nålneset, hadde tyskerne store festningsanlegg under bygging. Og like vest for Berlevåg, ved Skånvikstranda, ble det bygget en flyplass av dobbelte tre-toms treplattinger. Når flyplassen var ferdig ville tyske torpedo- og bombefly kunne angripe allierte konvoier langt til havs. I løpet av vinteren ble det etablert et kontaktnett der femten personer hjalp partisanene på ulike måter. I mars fikk partisanene beskjed fra Murmansk om å bringe på det rene om tyskerne var iferd med å bygge ut en flyplass i området ved Tanaelven. Lederen for partisangruppen utførte oppdraget tilfots og uten ski, og det ble bekreftet at tyskerne arbeidet med å bygge en flyplass på en av elvebreddene langt ute i Tana. Melding ble sendt til Murmansk etter syv døgnmarsj over vidda. I mellomtiden hadde de to andre partisanene pådratt seg forfrysninger, og noen dager ut i april ble de tre partisanene plukket opp

av en ubåt fra Nålneset. Lederen for gruppen, Trygve Eriksen fra Kiberg, ble hentet til Moskva og tildelt Den Røde Stjernes Orden.

Utover vinteren 1942 begynte tyskerne å bli bekymret fordi så mange skip og konvoier ble angrepet av russiske fly. Flyene som slapp bomber over Berlevåg lot også til å vite nøyaktig hvilke mål de var ute etter. For tyskerne gikk det tapt flere større forsyningskip denne vinteren, og det ble også senket tyske marinefartøyer. Store mengder materiell og forsyninger gikk tapt. Den første tiden trodde tyskerne at det dreide seg om tilfeldige angrep, noe som førte til at det ikke ble tatt i bruk radiopeiling på land. Derfor gikk det så bra med partisangruppene som ble sendt inn i Finnmark fra Murmansk den første tiden.

Den andre gruppen, som også fikk arbeide uforstyrret, ble landsatt i begynnelsen av april 1942 i nærheten av Indre Syltevik i Syltefjorden. Det var et vågestykke å sette en partisangruppe på land i Syltevik bare en mil fra Hamningberg der tyskerne bygget ut store festningsanlegg. Det var bare tre mil til Vardø, der tyskerne hadde en av sine hovedforlegninger. De tre som ble satt på land hadde allerede på forhånd gode kontakter i området.

Like før 17. mai kom to partisaner som hadde vært etterlatt på Arnøya overraskende til Syltevik (se side 10). Fra Murmansk ble det meldt at disse ikke kunne hentes før ut i oktober når nettene begynte å bli mørkere. Russerne ville ikke risikere at tyskerne fikk rede på at de hadde partisaner liggende i Syltevik, og de tok heller sjansen på å droppe utstyr og matvarer fra fly.

I midten av oktober 1942 dukket det endelig opp en russisk ubåt i Syltevik. De to partisanene fra Arnøya ble tatt ombord. To av Syltevik-partisanene skulle også ha avløsning, og to nye partisaner kom på land fra ubåten. Gruppen i Syltevik må, i likhet med Berlevågpartisanene, ha gitt vesentlige opplysninger til Murmansk. Lederen for gruppen, Sverre Søderstrøm, ble nemlig sendt til Moskva hvor han i likhet med sambygdingen, Trygve Eriksen, ble tildelt Den Røde Stjernes Orden som takk for god innsats. Sommeren 1942 ble minst femten tyske og norske skip senket på strekningen mellom Hammerfest og Kirkenes, de aller fleste i Østhavet. De mange meldingene om tyskernes utbygging av

festningsanlegg i Hamningberg, Vardø og Kiberg førte til at russerne bestemte seg for å landsette enda en partisangruppe på Varangerhalvøya, i Persfjorden like vest for Vardø. Dette var bare snaue halvannen mil fra Syltevik-partisanene. Derved kom de to gruppene til å observere de samme skipene som passerte Syltefjorden og Østhavet. Samtidig ble risikoen for å bli oppdaget langt større. I oktober 1942 ble en tremannsgruppe satt på land på Seglodden i Persfjorden, et forblåst nes der ubåten kunne gå kloss i land. Planen var at gruppene i Syltevik og Persfjord skulle samarbeide så nært som mulig.

Omtrent på samme tid ble det også landsatt en ny tremannsgruppe på Nålneset ved Berlevåg. Etter få dager var gruppene i Persfjord, Syltevik og Nålneset ved Berlevåg i full aktivitet. Meldingene strømmet over til Murmansk, alt fungerte som det skulle. Men nå var tyskerne blitt mistenksomme for alvor. På grunn av presisjonen på torpederingene og angrepene på tyske og norske skip langs kysten av Finnmark, var de blitt klar over at dette ikke var noen tilfeldighet.

På et fellesmøte mellom 210. Infanteridivisjon, Marinen, Abwehr og SIPO i Kirkenes de siste dager av 1942, ble det bestemt at alt skulle settes inn på å oppspore de russiske agentene på Varangerhalvøya. Planleggingen av to store sommeroperasjoner, operasjon *Mitternachtsonne* og operasjon *Tundra*, tok til. Hele Varangerhalvøya skulle finkjemmes.

Opnan-mysteriet

I februar 1942 skulle en russisk ubåt landsette en partisangruppe i Opnan på Magerøya, 8-10 km øst for Nordkapp. Gruppen skulle melde fra om skipstrafikk som passerte forbi Nordkapphalvøya. Det var stor sjø og landsettingen måtte skje i mørke. Det var ikke norsk ubåtlos ombord, og ilandsettingen måtte gjennomføres av russiske marinesoldater. De to marinesoldatene forsvant i mørket med den første gummibåten, og noen få minutter senere blunket det et lyssignal som fortalte at de hadde klart å komme seg på land. De tre partisanene som skulle bli igjen i Opnan, rodde så innover i mørket. Like etter slo et kjempebrått inn

rundt tårnet på ubåten. Flere marinefolk forsvant ut i de frådende vannmassene. Dette resulterte i at kapteinen ga ordre til dykking, og ubåten forlot Opnan uten de to marinesoldatene som var blitt igjen på land. Det samme kjempebråttet tok igjen gummibåten med de tre partisanene og vellet denne. Alt utstyr ble tatt av havet, og bare en av de tre partisanene ble skyldt på land. Våpnene, ammunisjonen og de to senderne med batterier var kommet på land med den første båten. Siden senderne aldri kom i bruk fra Opnan, kan det med stor sikkerhet slås fast at den russiske telegrafisten var den ene av de to partisanene som omkom. Og videre at det var en av nordmennene, enten Oskar Karila eller Arne Eriksen, som berget seg på land.

Noen uker etter landsettingen kom en norsk fiskekutter til Opnan. På land møtte fiskerne to russiske marinesoldater som forklarte at de manglet mat. De fikk det fiskerne hadde av matvarer ombord, og de ble lovet at de skulle komme tilbake med nye forsyninger. Men så satte det inn med sammenhengende uvær i fjorten dager. En av de første dagene i april kom de to russiske marinesoldatene ned til Skarsvåg, utslitte etter å ha tatt seg over fjellet tilfots. Kort etter ble russerne angitt, og hentet av tyskerne som kom med fiskekutter fra Kamøyvær. Den ene russeren loset tyskerne over fjellet og ned til Opnan, der den ene norske partisanen som klarte å komme seg på land, oppholdt seg i et av de tomme husene. Da tyskerne kom ned skråningen mot huset ble det kraftig skuddveksling. Tyskerne klarte å ta seg inn i huset og drepte partisanen inne på et av rommene. Senere fant nordmenn som tyskerne sendte til Opnan deler av et lik som var partert og kokt. Resten av liket og uniformen var kastet utfor kaien i Opnan. Den 9. Juni 1942 ble de to russiske marinesoldatene avhørt i Stortinget i Oslo for åpne dører og med presse og kringkasting tilstede. Reichskommissar Joseph Terboven og hans nærmeste medarbeidere var også der. De to russerne innrømmet at hadde drept de tre partisanene, og etterpå partert likene og spist dem. Det er imidlertid mye som tyder på at historien var arrangert som del av den tyske propagandaen.

Vest-Finnmark og Nord-Troms

I mars 1942 ble Otto Larsen, sammen med Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen, sendt ut som telegrafister. De hadde fått valget mellom Sørøya og Persfjord. Siden de var kjent i Varangerområdet, valgte de Persfjord - og ble sendt til Sørøya. Oppgaven var rapportering av tysk skipstrafikk over Lopphavet. Den 1. april kom ubåten inn Åfjorden på vestsiden av øya. Der ble utstyret lastet over i gummibåter, og de tre karene gikk iland. På trygg avstand fra havet ble radioen rigget opp og den første meldingen sendt til Murmansk. Gruppen fikk imidlertid ikke svar, og radioen ble så tatt til fjells og derfra ble det sendt en ny melding til Murmansk. Da kom det svar: Kallesignalet var oppfattet, men ikke innholdet av meldingen. Senderen var antagelig for svak. Dag etter dag sendte partisanene opplysninger om skip som passerte, men ingen ting ble oppfattet i Murmansk. Derimot fikk de fint inn de russiske meldingene.

Få dager etter ble de oppdaget av en nordmann, og flyttet derfor stasjonen til et annet sted lenger unna. De måtte holde ut til 20. september; da skulle en ubåt hente dem på avtalt sted. Selv om de ikke fikk sendt meldinger østover, samlet de opplysninger hele sommeren. September gikk uten at ubåten kom. Hele vinteren lå de på Sørøya til ingen nytte. Batteriene var utladet og de hørte ikke Murmansk. Den 16. september dro de fra Sørøya etter å ha vært ute nesten halvannet år. De seilte innover mot fastlandet i en gammel båt, og tok seg så gjennom Nordreisadalen og Finland og havnet i svensk Karesuando.

Etter krigen, sommeren 1945, kom alle tre hjem til Kiberg. De ble da bedt om å komme over til Sovjetunionen, muligens for å få belønning for strevet eller bare avgi rapport. De dro til Murmansk og ble dømt til åtte og ti års tukthus. Det ble lagt vekt på at de hadde gitt noen opplysninger i Sve- rige, blant annet hadde de fortalt at Ragnvald Mikkelsen var telegrafist.

Otto Larsen kom tilbake til Norge i 1953, Emil Isaksen noe senere. Ragnvald Mikkelsen ble skutt da han prøvde å rømme fra den russiske fangeleiren Jorotskej, i nærheten av Kodyna ved sørenden av Kvitsjøen. Sørøya-oppgjøret ble en ulykke for

partisanene som hadde gjort sitt ytterste.

I slutten av februar 1942 ble det satt på land en gruppe på tre partisaner, to nordmenn og en russisk telegrafist, på Arnøy i Nord-Troms. Dette stedet ble ansett for ideelt for å observere skipstrafikk over Lopphavet og videre østover mot Kirkenes. Partisanene var utrustet for et halvt år, og hadde rikelig med våpen og ammunisjon. Landset-tingen mislyktes og bare de to norske partisanene kom på land. De to klarte å skaffe seg skjul, fikk mat fra befolkningen på øya og dro i begynnelsen av mai østover for å få kontakt med en av partisan- gruppene i Berlevåg-området. Men da var det minst 17 personer, de fleste fra Arnøy som visste hvem de var. De to partisanene klarte å ta seg frem til Persfjord, og fikk sendt melding til Murmansk om hva som var skjedd på Arnøya.

I februar 1943 ble det sendt en ny partisan- guppe til Arnøya. Tre andre nordmenn var med ubåten for å sørge for at partisanene denne gang kom trygt på land med utstyret sitt. Til denne ekspedisjonen var det ikke spart på noe. Gruppen hadde med tre radiosendere, hvorav to var av en ny moderne type som tok mindre plass og kunne skjules i en håndvending. Dessuten tyve kasser proviant, det meste hermetikk, to-tre kasser ammu- nisjon, tre pistoler, tre automatgevær, et maskinge- vær og 15 håndgranater. Gruppen fikk også med seg et større kontantbeløp i norske kroner. Ingen annen partisangruppe som ble sendt ut fra Mur- mansk under krigen var bedre utstyrt. Det forteller hvor sterkt russerne satset nettopp på Arnøya. Først tre uker etter at de var kommet på land, kom den første meldingen fra senderen på Arnøy til Mur- mansk. Meldingen fortalte at den ene norske partisanen var blitt så sinnsforvirret at han var en fare for oppdraget, og at det derfor hadde vært nødvendig å ta livet av ham. Meldingen fortalte også om uværet som raste i tre uker og gjorde det umulig å få kontakt med den lokale kontaktmannen.

På grunn av senderen på Arnøy var det kontinu- erlig russiske ubåter i området fra Nord-Fugløy og østover mot Rolvsøy, hvor det også var en russisk sender. Dette var den farligste strekningen for tyske forsynings- og troppeskip. Det er ingen tvil om at senderen på Arnøy var årsaken til de fleste torpederingene av tyske skip på Lopphavet i tiden

fra mars til midten av august 1943. Senderen på Arnøy var den eneste mellom Senja og Rolvsøy, og lå slik til at det var mulig å observere all skipstrafikk på denne strekningen.

På samme tid som partisanene ble landsatt på Arnøy, sendte britene en ekspedisjon til området like utenfor Tromsø. Om kvelden den 29. mars 1943 kom M/K *Brattholm* med 12 nordmenn ombord inn i bunnen av Toftefjord på Robbenesøy. Ekspedisjon Martin kom inn med det norske splittflagget vaiende friskt i mastetoppen. Ombord var åtte tonn våpen, ammunisjon, sprengstoff og matvarer. Planen var at fire mann skulle bli igjen i Troms for å organisere geriljagrupper og drive våpenopplæring av disse. Under forsøk på å få kontakt med sine lokale kontakter, ble ekspedisjonen røpet til tyskerne som straks sendte en Schnellboot til Toftefjord. Tyskerne kom overraskende på karene ombord i M/K *Brattholm*. Båten ble sprengt i luften og bare en person klarte å unnsnippe - fenrik Jan Baalsrud.

Tyskerne var klar over at det måtte være en sender et eller annet sted på en av øyene i Nord-Troms, men de visste ikke nøyaktig hvor. I mai fikk de imidlertid melding om funn av rester etter landsettingen av partisanene i Moldfarvika på Arnøy i februar. I midten av august ble kontaktpersonen og partisanene på Arnøy angitt til tyskerne og 22. august slo de til. Soldater fra Feltgendarmetiet og forsterkninger fra Tromsø jaktet på partisanene og deres hjelpere. De to partisanene forskanset seg i en fjellhule ved Rotvåg. Tyskerne måtte til slutt bruke flammekastere, og drepte partisanene og en kvinnelig helper. Ialt ble 24 personer arrestert av tyskerne. I oktober fikk 16 dødsdom, og resten lange tukthusstraffer. Den 23. oktober ble åtte av dem henrettet.

I slutten av oktober 1943 landsatte en russisk ubåt en partisangruppe mellom Havøysund og Bakfjord på vestsiden av Porsangerhalvøya. Den hadde til oppgave å melde fra om alle skip som passerte østover gjennom Rolfsøysundet. På grunn av uvær mistet partisanene det meste av sin proviant, og hadde bare mat for halvparten av tiden de skulle ligge på Porsangerhalvøya. Da forsyningene begynte å ta slutt i februar, ble det bestemt at gruppen skulle hentes med ubåt. Ubåten kom

imidlertid ikke, og partisanene tok seg til fjells i meterhøy sne. De hadde ikke lenger strøm på batteriene og kunne ikke komme i forbindelse med Murmansk. Lokale kontakter skaffet nye batterier i Hammerfest, slik at partisanene fikk kontakt med Murmansk. Det ble avtalt at de skulle bli i Bakfjorden til utpå høstparten 1944. Dette skulle vise seg å bli første akt av et spion- og agentdrama som først ble rullet opp med dommen i Selmer Nilsen-saken i 1967.⁴

Mitternachtsonne møt partisanene i Øst-Finnmark

I 1943 trappet SIPO og Abwehr i Finnmark kraftig opp ettersøkingen av russiske agenter. Tyskerne visste at det hadde vært partisaner på Sørøya og Opnan i Vest-Finnmark. To store aksjoner var under forberedelse for å gjennomføre hele Varangerhalvøya.

Fra vinteren 1943 var det partisangupper i Persfjord, Syltevik, og Berlevåg. De første sikre holdepunktene kom fra Luftwaffe som flere ganger hadde observert russiske fly som droppet fallskjermer. Samtidig hadde Marinen foretatt en rekke peilinger som gjorde det klart at det ikke bare var en, men flere sendere i virksomhet i området. Det ble inngått et samarbeid mellom alle tyske enheter i Øst-Finnmark, og mellom Det norske statspolitiet og det tyske SIPO/Abwehr. I april 1943 fikk Trygve Eriksen avløsning i gruppen som lå ved Berlevåg, og ble hentet med ubåt til Murmansk. Noen dager senere ble han tildelt Den Røde Fanes Orden for innsatsen med å skaffe uvurderlige opplysninger for krigføringen.

Russerne hadde ved hjelp av partisangruppene langs kysten av Øst-Finnmark fått god oversikt over hva tyskerne foretok seg der. Men Kirkenes hadde de få opplysninger om. Derfor sendte de en ny gruppe som skulle droppes i Sør-Varanger, der de tyske forlegningene og stillingene lå tettere enn noe annet sted i Finnmark. Tre mann ble tatt ut til oppdraget, alle lokalkjente i området.

I 1943 var de norske partisanene blitt mangelfulle i Murmansk. Dette førte blant annet til at en som opprinnelig ikke var utdannet partisan, ble gitt et raskt fallskjermkurs med noen få treningshopp,

og var dermed klar for innsats. En av de første dagene i april hoppet de ut over Garsjøen, mindre enn tre mil fra Bugøyfjord. De hadde med seg flere containere med proviant, våpen og ammunisjon. Partisanene tok inn i en hytte i nærheten av innsjøen, og klarte å oppnå kontakter som skaffet opplysninger fra Bugøyfjord, Kirkenes og Jakobsnes. De fikk blant annet informasjon om at et større tysk skip med ammunisjon, lå i en fjordarm ikke langt fra Bugøyfjorden, og at det lå et godt kamuflert bensinlager og en større bensintank på Jakobsnes. Fra en kontakt fikk de også en kartskisse hvor alle tyske lagere, forlegninger og stillinger var avmerket. Partisanene meldte fra om dette til Murmansk, og ble bedt om å ta det med tilbake til Sovjet på hurtigste måte. Partisanene gikk over vidda, passerte usett forbi tyske stillinger i Neiden, og fortsatte til Skogfoss i Pasvikdalen, hvor de den 5. september foretok sabotasje på den tyske peilestasjonen ved Kobbfoss. Partisanene klarte å komme seg vekk i forvirringen som oppsto, til tross for at det ble sendt ut flere tyske patruljer etter dem. Inne i Finland satte de kursen rett østover, og klarte å ta seg uskadde gjennom både de tyske og russiske linjene ved Litsa. Kartskissen de hadde med seg førte til punktbombing i hele Kirkenes-området.

Til erstatning for de tre partisanene som hadde ligget i Bugøyfjordområdet, sendte russerne to andre partisaner til Sør-Varanger i siste uke av oktober. De hoppet i fallskjerm ved Tsoppenjärvi og skjulte mesteparten av utstyret der. Samme natt gikk de over grensen og tok inn i en tømmerhytte 10-12 km fra Neiden fjellstue, hvor tyskerne hadde en større grensepatrulje. Det var først og fremst opplysninger om troppeforflytninger rundt Kirkenes russerne var ute etter. Partisanene skulle også prøve å sprengte bensintanker og ammunisjonslagere hvis de kom til. I nærheten av grensen ble de to partisanene oppdaget av en norsk Abwehr-agent som anga dem til Statspolitiet i Kirkenes. Neste dag ble partisanene omringet ute i terrenget, og drept etter at de hadde satt seg kraftig til motverge.

Vinteren 1943 holdt partisanene fra Nålneset til i en hule på østsiden av Kongsøyfjorden. Den 5. juli flyttet partisanene over til en smal fjellkløft på

oversiden av Laukvik ved Berlevåg, der de hadde flere av sine kontakter. Fra det nye stedet var det god utsikt over havet utenfor.

Den 10. juli var tyskerne klar til å iverksette den lenge planlagte operasjon *Mitternachtsonne*. Planen innebar samarbeid mellom SIPO, Abwehr, Flyvåpnet, Marinen og 210. Infanteridivisjon. Over 1.000 mann deltok, og det ble slått til samtidig på flere steder. Hele Varangerhalvøya og området ned til Berlevåg skulle finkjemmes. Partisanene i Lauvik fikk vite at tyskerne hadde peilet inn en sender et sted mellom Makkaur og Kjølnes fyr, som kunne være senderen deres. Partisanene fikk også vite at tyskerne hadde patruljer ute på søk fra Tana og Båtsfjord mot Kongsøyfjorden, og at det samtidig var en større aksjon under forberedelse.

Partisanene varslet Murmansk om hva som var iferd med å skje. Om natten et døgn senere forlot de fjellkløften og gikk ned til Laukvik, der de hentet matvarer. De tok med seg en av senderne og noen batterier, og gikk innover vidda mot høyde 463 ved Buevannet der de hadde bedt Murmansk om at det ble droppet nytt utstyr og proviant.

Den 12. juli satte et marinefartøy på land 150 tyske soldater i Laukvik. Nordmenn som var tilknyttet Abwehr var innom de få naboene og spurte etter fremmede, men ingen hadde sett noen. Neste dag kom en patrulje over partisanenes skjulested noen hundre meter oppe i fjellet. Seks av partisanenes viktigste kontakter ble arrestert, blant dem to fra Laukvik og tre fra Berlevåg. Inne i kløften fant tyskerne avgjørende beviser. Det viktigste var en journal med kopier av meldinger som var sendt til Murmansk siden mai måned.

Samme dag skjedde også overraskende ting i Syltevik, der en annen partisangruppe skjulte seg. Et russisk fly med motorvansker var kommet vinglende inn over fjorden, og droppet to containere i fallskjermer. Like etter traff flyet vannflaten og eksploderte. Alfild Bruvoll, som bodde på stedet, og en ung gutt rodde ut og berget containerne som de skjulte i strandkanten. Folk fra den andre siden av fjorden varslet den tyske Ortskommandanten i Syltefjord. Om kvelden kom en kutter med seks tyske offiserer til Syltevik, og ville vite om noen hadde rodd ut og berget flygerne. Da ingen hadde sett noen båt, finkjemmet

tyskerne husene og terrenget omkring.

Partisanene som skjulte seg i en hule bare 300 meter fra gården til Alfhild og Andreas Bruvoll, hadde sett at flyet styrtet og at containerne ble slept inn til land og skjult i fjæra. Om natten gikk partisanene de ca. to milene over fjellet til Segl-odden i Persfjord, der den andre gruppen lå. Den russiske telegrafisten ble imidlertid igjen i hulen, og ble tatt av tyskerne som kom overraskende inn med en motortorpedobåt. Under avhørene ombord fortalte russeren om partisanene i Syltevik og Persfjord. De fem partisanene som hadde sett motortorpedobåten tok seg tilbake til hulen for å komme i skjul. Siden de ikke visste hva som hadde skjedd med telegrafisten, ble de i hulen.

I mellomtiden ble tyske tropper som var på søk noen kilometer inne på Varangerhalvøya dirigert ned til Persfjorden. Samtidig kom to marinefartøyer og la seg inne under land foran stedet der partisanene skjulte seg. Det kom til kraftige kamphandlinger, de fem i hulen hadde nok ammunisjon og proviant til å holde ut i lengre tid. To av partisanene klarte å unnsnippe fra hulen og forsvant inn over Varangerhalvøya. I mellomtiden var det kommet flammekastere fra Vardø, og de tre gjenværende partisanene i hulen ble drept av flammene.

Meldingen om de fem partisanene som var på flukt inn over Varangerhalvøya, og de tre som var drept med flammekastere i Persfjorden ble kjent i den tyske generalstaben. Reichskommissar Terboven fikk også kjennskap til hva som var skjedd, og forlangte at det ble satt inn enda større styrker for å renske opp. Det skjedde allerede neste dag. Samtidig forlangte Terboven harde straffer for alle nordmenn som var innblandet for å statuere et eksempel som alle kunne forstå. I Kirkenes ble SIPO og Abwehr med velsignelse fra Gestapo i Oslo, enige om å holde alt unna offentligheten inntil en krigsrett kunne avsi dødsdommer. Tyskerne var også redde for at russerne skulle få kjennskap til den tyske aksjonen før de fem partisanene som var på flukt enten var pågrepet eller drept i kamp. Derfor satte de alt inn på å oppspore dem.

De to partisanene som var på flukt fra Persfjorden, gikk langs hele Varangerhalvøya, forbi Nesseby innerst i Varangerfjorden, videre langs finskegrensen og skar så inn i Finland ved Neiden.

De gikk tvers over Pasvikdalen hvor tyskerne hadde store styrker stående, og videre inn i Finland igjen mot Petsamo-området. Da de endelig kom til de fremste tyske linjene hadde de klart å ta seg frem mellom tyske patruljer og troppestyrker i mange døgn og tilbakelagt nesten 30 mil til fots. Den samme ruten hadde også andre partisaner gått før dem.

Ved fronten traff de en tysk patrulje. Partisanene åpnet ild fordi de trodde at de var oppdaget. Kort etter fikk den tyske patruljen forterkning, og partisanene ble drept etter kraftig skuddveksling. Den 27. august 1943 ble de tre Berlevåg-partisanene, som var på veg tilbake til Murmansk til fots, overrasket av en tysk patrulje i Komagværdalen. Den ene av partisanene tok sitt eget liv, de to andre ble tatt samme dag lenger inne på Varangerhalvøya og valgte å overgi seg uten kamp. Alfhild og Anders Bruvoll fra Syltevik var fortsatt på frifot. De kom etter flere døgn til Båtsfjord, hvor de fikk opphold i et fjøs. Der bodde de et år til krigen var slutt, og berget livet.

I midten av juli 1943 hadde tyskernes operasjon *Mitternachtsonne* gitt resultater. Den første russiske senderen på kysten av Finnmark var endelig avslørt. En russisk telegrafist var tatt tilfange i Persfjorden, og tyske styrker var i kamp med partisaner som hadde forskanset seg i en hule der. Politigeneral Wilhelm Rediess i Oslo hadde gitt klar og utvetydig ordre om å slå til hardt og nådeløst, og statuere et eksempel for ettertiden. I de nærmeste dagene ble det arrestert en rekke personer i Berlevåg, Laukvik, Kongsfjord, Persfjorden, Vardø og Kiberg. Etterretningsnettet som var avslørt hadde store forgreninger. Alle de arresterte ble transportert til Kirkenes for avhør.

Krigsrettsakene i Kirkenes

I den første krigsrettsaken i Bjørnevann utenfor Kirkenes den 17. august 1943, ble 14 personer anklaget, elleve dømt til døden og tre barn på 8-15 år dømt til lange tukthusstraffer i Tyskland. Noe senere ble det holdt en ny krigsrett i Bjørnevann, hvor fem personer i alderen 8-15 år ble dømt, men ingen fikk dødsstraff. De hadde vært i utkanten av innhentingsevirsomheten i Berlevåg.

Henrettelsene utartet seg til en bestialsk råskap som savner sidestykke under okkupasjonstiden. Ved 5-tiden om morgenen ble de elleve dødsdømte kjørt til området i Bjørnevann der skytebanen lå. Det var et tredvetall tyske soldater og underoffiserer under ledelse av en Oberscharführer som skulle foreta henrettelsene. Flere av underoffiserene hadde tatt kraftige drammer for å stive seg opp. Mens fangene gravde fellesgraven under oppsyn av Oberscharführeren, gikk flaskene på omgang et stykke bortenfor. Arbeidet gikk ikke raskt nok, og Oberscharführeren som var kraftig beruset lot skjellsordene hagle. Fangene hadde gjort opp med seg selv om natten og gravde i største sinnsro uten å reagere på Oberscharführeren. Dette irriterte ham tydelig, og mens han raste og skrek bøyde han seg ned mot en av fangene og spyttet ham midt i ansiktet. Fiskeren fra Berlevåg reagerte momentant. Nærmest som en refleks løftet han spaden og slo skarpkanten inn i hodeskallen på tyskeren, som var død før han falt ned i graven. De andre underoffiserene bestemte seg så for å slå ihjel fangene. En for én ble de ført frem til kanten av graven. Mens to soldater holdt fangen, brukte en underoffiser spaden. De slo etter tur, og var i en sterkt beruset tilstand. Etterpå ble graven kastet igjen, og alle spor slettet ut. Hevnen var fullbyrdet. Etter frigjøringen ble fellesgraven ved Bjørnevann åpnet. En medisinsk ekspert var til stede for å identifisere likene. Det ble slått fast at hodeskallen til samtlige var knust med et slagvåpen.

Funkgegenspiel - operasjon Tundra

Samtidig som operasjon *Mitternachtsonne* ble utarbeidet vinteren og våren 1943, planla tyskerne den såkalte operasjon *Tundra*. Målet var å fange telegrafister levende. I slutten av august 1943 hadde tyskerne lyktes å fange to av partisanenes telegrafister. Leif Utne fra Kiberg hadde vært med i gruppen som opererte ved Berlevåg, og overga seg til tyskerne inne på Varangerhalvøya den 27. august. I Murmansk visste ikke russerne at Berlevåg-partisanene var nedkjempet av tyskerne.

Fredag 3. september var gruppe *Ludvig* på luften igjen fra Komagværdalen med Leif Utne som telegrafist. Med det startet den mest utrolige

kontraetterrettingsoperasjonen i nord under krigen. Hensikten med tyskernes operasjon *Tundra* var for det første å lokke russiske partisaner til Varangerhalvøya, og ta dem tilfange. Dernest å lokke til seg og ødelegge en russisk ubåt.

Operasjonen skulle komme til å få katastrofale følger for hele den russiske etterrettingsvirksomheten i Finnmark. For å unnsette gruppe *Ludvig* som var sloppet opp for mat, droppet russerne den 5. oktober to partisaner og flere containere med proviant, samt utstyr øst for høyde 637 på Varangerhalvøya. Lederen var Oscar Nystrøm, og russeren Nikolaj Korovin var telegrafist. De to partisanene fant imidlertid ikke gruppe *Ludvig*, og slo leir ved høyde 637 mens de ventet på ordre fra Murmansk, som hadde fått melding om at de var på plass.

På dette tidspunktet beveget gruppe *Ludvig* seg langsomt mot kysten. Samtidig som Leif Utne hadde forbindelse med Murmansk, hadde han også direkte kontakt med SIPOs senderstasjon i Kirkenes. Alle meldinger fra Murmansk til gruppe *Ludvig* ble ekspedert videre til SIPO. Kort etter fikk Leif Utne ferdiglagde svar som ble videresendt til Murmansk. Gruppe *Ludvig* ventet nå bare på å få oppgitt nøyaktig tid og sted for avhenting med ubåt.

Den 8. oktober hadde russerne tydeligvis bestemt seg. Da fikk gruppe *Oscar Nystrøm* som lå ved høyde 637 inne på Varangerhalvøya ordre om å fortsette mot området ved Sandfjord. Det var bare en hake ved denne ordren. Det er to Sandfjorder ute ved kysten. Den ene ligger på østsiden av Syltefjorden og like ved Persfjord, der de tre partisanene ble drept et par måneder tidligere. Den andre Sandfjorden ligger på vestsiden av Syltefjorden. Riktignok heter dette stedet Makkaur-Sandfjord, men det skal man være lokalkjent for å skille mellom. Og det var verken de som planla ubåthenting i Murmansk, eller de to partisanene som lå i skjul ved høyde 637. Dette var årsaken til at mens Oscar Nystrøm og den russiske telegrafisten begynte å gå mot Makkaur-Sandfjord, så vandret gruppe *Ludvig* der Leif Utne var telegrafist ned mot Sandfjord ved Persfjorden.

Ennå hadde ikke sovjetrusserne forstått det spillet tyskerne drev. De hadde ingen anelse om at samtlige partisangupper i Øst-Finnmark på dette

tidspunkt var tilintetgjort. Murmansk visste heller ikke at gruppe *Ludvig* sendte meldinger som var laget av SIPO i Kirkenes. Russerne gjorde store anstrengelser for å hente ut gruppe *Ludvig*. Dette var nøyaktig slik tyskerne ønsket det. Mens en russisk ubåt lå utenfor Varangerhalvøya og ventet på bedre vær for å hente gruppe *Ludvig*, forberedte tyskerne seg på å ta imot ubåten i Sandfjord ved Persfjorden.

Den 19. september seg den sovjetrussiske ubåten inn mot Seglodden i Persfjorden. Det var to nordmenn ombord som skulle hente gruppe *Ludvig*. Det var mørkt da den ene rodde på land og fikk kontakt med Leif Utne, som forsvant igjen. Senere samme kveld rodde begge nordmennene på land for å lete etter Leif Utne, som de nå visste var på avhentingsstedet. Men de fant ham ikke og rodde ombord igjen.

Neste formiddag kom det melding fra gruppe *Ludvig* om å få ubåten til å gå et par kilometer lenger vest til Sandfjord. Der var tyskerne allerede igang med å montere opp kanoner og annet skyts. Marinen var også i beredskap: fire ubåtjagere, to kanonbåter og to schnellbåter var i området.

Ved 20-tiden dukket ubåten opp et par hundre meter fra land. Den fikk det avtalte lyssignalet, og svarte tilbake. Derpå gikk en av nordmennene ombord i en gummibåt og rodde alene til land for å finne gruppe *Ludvig*. Men det var ingen å se på stranden. Plutselig skar to kraftige lysbunter ut mot fjorden. Ubåten lå opplyst som på klareste dagen. Kanonene skjøt fra bakkekanten, mitraljøsene knitret og tyske soldater skjøt mot ubåten.

Ubåten dykket, og mens granater og kuler feiet inn over båten, begynte den å sige ut fjorden. Samtidig kom de to ubåtjagerne i full fart fra hver sin retning. Før de nådde frem var ubåten dykket, og den klarte å komme seg vekk fra angrepet i Sandfjord. Et døgn senere la den til kai i Poljarnoje med store skader.

Tyskerne tok partisanen Åge Halvari levende. Henry Pettersen flakket rundt på flukt i Sandfjorddalen uten mat og utstyr. Søndag 23. oktober kom tyskerne over ham. Samme dag kom det en melding til Murmansk fra gruppe *Ludvig*. Fremdeles hadde ikke russerne forstått at de var utsatt for tysk kontraetterretning. Slik de så det, hadde de nå

to partisaner på vidvanke på Varangerhalvøya. Begge gruppene måtte hver for seg ta seg tilbake til Sovjetunionen på egen hånd. Murmansk kunne ikke hjelpe mere.

Dagen etter episoden med ubåten sendte Murmansk sine direktiver til gruppe *Oscar Nystrøm*: Avhenting med ubåt umulig. Gå i fjellene. Kom tilbake over Finland! Dermed var partisanene overlatt til seg selv. De hadde nesten tredve mil til fots for å komme tilbake til Sovjetunionen.

Også gruppe *Ludvig* med Leif Utne hadde problemer å stri med. Tyskerne ville ha tak i Oskar Nystrøm og den russiske telegrafisten levende. Samtidig ville de prøve å holde kontakten med Murmansk i det lengste uten at spillet ble avslørt. Oskar Nystrøm og Nikolaj Korovin gikk til hytten øst for Grythaugen. Batteriene var utladet og de hadde ikke lenger kontakt med Murmansk. Da de oppholdt seg i hytten, ble de overrasket av tyskerne. Russeren overga seg, mens Oskar Nystrøm ble drept inne i hytten. Dette visste ikke russerne, og med Nikolaj Korovin kunne tyskerne fortsette spillet. Den 15. november fikk gruppe *Ludvig* den siste meldingen fra Murmansk om at den ikke kunne avhentes i nærmeste fremtid. Denne gang svarte ikke tyskerne, på dette tidspunkt ble operasjon *Tundra* avblåst.

Siste fase av partisankrigen

I desember 1943 ble Feltkrigsretten for 210. Infanteridivisjon satt i Bjørnevann. Ti nordmenn sto tiltalt for å ha hjulpet de tre partisanene som lå ved Bugøyfjorden. Tre ble dømt til døden, og syv barn og ungdom mellom 5 og 15 år fikk lange tukthusstraffer.

Det hadde vært en vellykket høst for tyske krigsretter. Et møysommelig oppbygget russisk agentnett i Finnmark var fullstendig revet opp. Til sammen 18 partisaner var uskadeliggjort. 23 nordmenn var henrettet for å ha bistått partisanene med opplysninger og matvarer. 30 var dømt til inntil 15 års tukthus i Tyskland. I alt 71 personer som hadde vært med i russisk etterretning på norsk jord, var satt ut av spill.

Men krigen gikk videre. Det ble etterhvert færre nordmenn til partisanvirksomheten. I Ritinskij-

leiren, som de norske partisanene var flyttet til i 1943, var det bare et lite antall tilbake. Noen var ute på oppdrag i Finnmark, og det var så få igjen at det ikke lenger var mulig å sende ut tremannsgrupper. Derfor valgte russerne i mai å droppe en partisan alene i fallskjerm over Torskefjordshøydene på Kvaløya. Gjennom lokale folk i Hammerfest kom partisanen i kontakt med en gruppe som betjente en stasjon fra Secret Intelligence Service (SIS) i London.⁵ Denne koplingen skulle føre til at den norske partisanen noen uker senere ble tatt til fange av tyskerne.

I oktober 1944 ble to norske partisaner droppet på fjellet bare 8-10 kilometer fra Hammerfest. De var utstyrt med falske pass og passersedler, og meningen var at de skulle ta seg inn til selve Hammerfest. Men først måtte de finne seg et sikkert oppholdssted på innersiden av Kvaløya. De fant en hule oppe i høyden ved Risvåg hvor de plasserte senderen og matvarene. Få dager etter ble de oppdaget av en tysk jaktkommando, og de to partisanene tok sine egne liv for ikke å falle i hendene på tyskerne.

Samtidig som de russiske troppene innledet offensiven mot Petsamo og Kirkenes i oktober 1944, ble to norske partisaner, herunder en kvinne, droppet i nærheten av Vadsø. Meningen var at de skulle ta imot russiske tropper som skulle landsettes på Varangerhalvøya senere. Noen dager etter ble det droppet ti mann over Komagdalen, med kaptein Nikolaj Lobanov som leder. Dette var fortroppen til en større styrke som skulle landsettes i nærheten av Komagvær. Det blåste stiv kuling denne natten, og de ti som hoppet i mørke ble spredt over et stort område. Nede på bakken ble mange av dem slept over stokk og stein. Seks omkom, og de fire som overlevde var alle skadet. Senderen de hadde med ble ødelagt, men de klarte å få gitt beskjed til Murmansk om det uheldige utfallet i Komagdalen. Noen dager senere gikk 65 russiske marinesoldater på land i Langbunes, og dro direkte til fjells for å hente de fire overlevende partisanene. Da var de to norske partisanene som hoppet først, Dagny Siblund og Trygve Eriksen, allerede kommet ned til et fritt Vadsø.

Ledelse og gjennomføring av partisanvirksomheten

Det var flere forhold som bidro til å vanskeliggjøre sovjetrussernes gjennomføring av partisanvirksomheten i Finnmark i krigsårene 1941-1944. For det første var mange av nordmennene som kom over til Sovjetunionen før det tyske angrepet, og de som ble vervet på norsk område, kommunister. Tyskerne fikk allerede i 1940 tak i et arkiv over kommunister som Jonas Lie hadde opprettet i sin tid på Kirkenes i 1939-40. Dette overvåkingsarkivet fikk alvorlige følger ved at det gjorde det lettere for tyskerne å finne frem til mulige partisaner eller kontakter som arbeidet for russerne.

En annen sak er at det delte ansvaret for partisanvirksomheten mellom Nordflåten og NKVD på sovjetisk side ikke førte til den mest rasjonelle bruk av ressursene. Samtidig forekom det unødvendig og uønsket dobbeltvirksomhet hvor sikkerheten for partisanene ble satt i fare, ofte med katastrofale følger. Det var for eksempel tilfellet med operasjonen i Komagdalen i 1941, da det hadde vært med en NKVD-kaptein. Han var senior i forhold til sjefen for gruppen, som hadde løytnants grad i marineinfanteriet. Dette førte til at NKVD blandet seg inn i de militære disposisjoner, og resultatet ble at oppdraget mislyktes, det lokale kontaktnettet ble revet opp og den gode forbindelsen til Fiskerhalvøya ble avbrutt.

I andre tilfeller ble det en prestisjesak for NKVD å skaffe like mange og like gode opplysninger som Nordflåten. Dette var for eksempel tilfellet da NKVD sendte en gruppe til Sørøya, mens Nordflåten sendte sine folk til Arnøya. Der ble de liggende å observere på hver sin side av LoppHAVET mot de samme skipene. Begge steder gikk det da også som vi har sett galt med partisanene. Nordflåten hadde sine folk ved Berlevåg og i Syltevik. Så sendte NKVD en gruppe til Persfjord bare halvannen mil fra Syltevik. Disse gruppene måtte nødvendigvis overlape hverandre, og gjøre det lettere for tyskerne å peile inn senderne.

Ved en anledning kom det til et oppgjør mellom nordmennene og sovjetrusserne. Nordmennene opplyste sjefen for avdelingen om at de ville ha beskjed om hva som egentlig hadde skjedd. Her

hadde de sendt ut gruppe etter gruppe, og noen forsvant fullstendig. En dag skulle de selv ut, og de mente å ha krav på å få vite hva som ventet dem, ellers ville de ikke dra ut. Det var etter deres mening like bra å dø i Sovjetunionen, som i en berghylle ved Ishavet. Dette førte til at nordmennene fikk en forklaring på hvorfor det hadde gått dårlig med noen av de utsendte gruppene. Forklaringen var god og tillitvekkende, og nordmennene godtok den. Senere var sovjetrusserne svært nøye med å hente gruppene til avtalt tid. Ofte kunne nok tung sjøgang og uvær hindre dem i å møte partisanene til nøyaktig avtalt klokkeslett, og flere ganger kunne det gå dager før de kom til lands. I lange døgn lå det ubåter på bunnen ved Finnmarkskysten og ventet på vær for landgang, men det ble en æressak å gjennomføre slike oppdrag. Nordmennene skulle kunne stole på Nordfåtens folk!

Inne på land og langs kysten var mulighetene for skjul og opphold de vanskeligst tenkelige. Det var også et ekstra færemoment at partisangruppene ofte var plassert på øde steder, hvor de lett kunne oppdages når de var i bevegelse. Det viste seg også i mange tilfeller at angivere blant den fåtallige stedlige befolkningen røpet deres tilstedeværelse eller aktivitet for tyskerne.

For partisaner som måtte ta seg tilbake til Sovjetunionen på egen hånd var det lange og risikofylde ruter: Med båt fra Varangerhalvøya over åpent hav til Vajda Guba på Fiskerhalvøya, eller til fots over Varangerhalvøya, gjennom Nesseby, langs finskegrensen til Pasvik, derfra gjennom Finland til fronten ved Litsa-elven, ca. 40 km vest for Murmansk.

Resultater

På den tid da partisanvirksomheten var på sitt høyeste i 1942-43, var Storbritannia og USA engasjert i å bringe konvoiene med krigsmateriell og forsyninger til Sovjetunionen igjennom Barentshavet til havnene i Murmansk og Arkangelsk tross kraftig innsats av tyske fly- og sjøstridskrefter som opererte fra baser i Nord-Norge. Etter den katastrofale PQ 17-konvoien i juni 1942, hvorav 23 av ialt 34 skip ble senket, ble konvoiene til Nord-Russland innstilt og det var ikke før i september at den neste

konvoien dro ut på sin farefulle ferd. I april 1942 anmodet Churchill faktisk de britiske forsvarsgrensjefene om å studere mulighetene for en landgang i Norge med sikte på å redusere tyskernes press på Ishavskonvoiene. Deres skepsis ble imidlertid styrket av amerikanerne, og det ble aldri gjort noe effektivt med prosjektet.⁶

I denne fase av krigen var det på britisk side misnøye med det sovjetiske bidraget til å beskytte konvoiene under farten gjennom Barentshavet, og i innløpene til Kola og Arkangelsk. Britene mente at den sovjetiske Nordflåten og de sovjetiske flystyrkene kunne vært mer aktive med å beskytte konvoiene mot angrep av tyske fly, ubåter og overflatefartøyer. Det ser imidlertid ut til at sovjetrusserne var mer opptatt av å undersøtte partisanvirksomheten, som kunne bidra til å lette presset mot den sovjetiske 14. Armé på Litsafronten.

Det foreligger ikke noen samlet oversikt over resultatene av partisanvirksomheten i Finnmark 1941-44. Det er imidlertid klart at det store antallet norske og tyske skip som partisanene bidro til ble senket på veg til Kirkenes, må ha vært et meget betydelig og følbart avbrudd i etterforsyningen av de tyske troppene i Sør-Varanger og på Litsafronten. Det er også klart at senkningene betød en vesentlig reduksjon av skipstransportkapasiteten på et tidspunkt da det var stort behov for denne.

Etterretningsrapportene fra partisanene i Sør-Varanger og andre steder i Finnmark bidro til en langt mer effektiv utnyttning av de russiske flystyrkene ved å gi nøyaktige stedsangivelser for krigsviktige mål, som flyplasser, festningsanlegg, ammunisjonslagre, bensin- og drivstofflagere mv. I sum kan det slås fast at partisanene var et kraftig bidrag til effektiv utnyttning av de russiske fly- og marinerssursene som ble brukt for å angripe tyske troppe- og forsyningstransporter langs Finnmarkskysten, og de mange krigsviktige målene på land.

Etterretnings- og spionasjevirksomhet i Finnmark etter 1945

Da de sovjetiske troppene trakk seg ut av Sør-Varanger høsten 1945, var ikke frykten for spionasje særlig stor blant nordmennene. Dette endret seg imidlertid ganske raskt. Etterhvert som det interna-

sjonale politiske klimaet ble kjøligere, og det kom frem at sovjetiske etterretningsoffiserer i tiden før tilbaketrekingen hadde drevet en omfattende kontakteringsvirksomhet i hele Varanger-området, kunne det ikke være særlig tvil om at agentvirksomhet måtte ventes.

Som ledd i gjenoppbyggingen av politiets overvåkingstjeneste fra 1947, ble det lagt vekt på så langt som mulig å få tatt ut egnede folk ved politikammeret i Kirkenes og andre politikamre i landsdelen til denne spesielle tjenesten. I Finnmark ble det også tatt ut faste overvåkingsfolk ved politikamrene i Vadsø, Vardø, og Hammerfest. Det var imidlertid tallmessig sett en meget beskjeden styrke, og den sto ikke i noe rimelig forhold til de oppgaver som meldte seg.

I de første etterkrigsårene, fra 1947-48 og utover til midten av 1950-tallet, var det mange opplysninger om at sovjetiske etterretningsorganer brukte innsendte agenter i Finnmark og Nord-Norge ellers. Det var sovjetiske borgere som enten var fast tilknyttet tjenestene som profesjonelle etterretningsoffiserer, eller det dreide seg om folk som var vervet for slike oppdrag etter en viss opplæring. Etter Norges tilslutning til NATO i 1949 fant det sted en markert økning av den sovjetiske etterretningsvirksomheten i Finnmark.

Det norske overvåkingspolitiet fikk etterhvert fyldige opplysninger om det sovjetiske etterretningspersonellet, både i Nordflåten og i NKVD. Av de over 20 navnene på Nordflåten etterretningsoffiserer var det særlig et som stadig gikk igjen - Kapteinløytnant Sotjagin (eller *Sothans* som han ble kalt av de norske partisanene under krigen). Av andre kan nevnes kaptein Litvinenko, kapteinløytnant Sokolov og tolken Viktor Jørstad. I NKVD-apparatet, hvor et tilsvarende antall offiserer var kjent fra krigstiden, var det særlig kaptein Filip A. Savsjenko og tolkene Bjarne Jørstad, Arthur og Kåre Øyen og Gudmund Fredriksen som kom til å få særlig interesse fra den norske overvåkingstjenesten i tiden etter krigen.

De norske som var tilknyttet de sovjetiske etterretningstjenestene under krigen, måtte før de kom tilbake til sine hjemsteder i 1944-45 som nevnt skrive under en erklæring om taushetsplikt, og om at de også i fremtiden skulle arbeide for

etterretningsorganene. At de skrev under kan ikke kritiseres. For det første var det all grunn til å tro at deres underskrift faktisk var et vilkår for at de kunne komme seg hjem. Krigen var heller ikke slutt, og når det gjaldt varigheten av forpliktelsen kunne den med en romslig fortolkning oppfattes som at den ikke tok sikte på fredstidsforhold. Uansett hadde russerne et godt utgangspunkt for gjenoppbygging av krigstidsapparatet.

Sovjetrusseren Edvin Bernardovitsj Hansen fra Tsyprnavolok på Fiskerhalvøy, som ble arrestert i Vadsø politidistrikt sommeren 1953, tilsto at han hadde fått i oppdrag å oppsøke to navngitte personer i Kiberg for å få dem til å reise illegalt til Sovjet over Sør-Varanger. De hadde begge under krigen gjort tjeneste som telegrafister i sovjetiske etterretningsgrupper, og det var meningen at de under et 1-2 måneders opphold i Murmansk skulle friske opp sine kunnskaper i telegrafi o.l. Etter opplysninger som Gregorij Fjodorovitsj Pavlov (se nedenfor) ga i Oslo og Kirkenes, kom det frem at han allerede i 1947 og flere ganger senere hadde vært på oppdrag i Sør-Varanger. Han ga også opplysninger om hvem som hadde sendt ham og om personer som han skulle oppsøke i Norge. Tiltale ble reist mot Edvin Bernardovitsj, og han ble i 1954 dømt til fengsel i ett år og utvist etter endt soning.

En sovjetrussisk KGB-agent (løytnant) som i slutten av 1960-årene hoppet av i Kiruna i Sverige, fortalte at Bernardovitsj Hansen var kort i oppfatningen og lite brukbar som agent. KGB hadde harselert med GRU som kunne sende en slik «kverulant» på oppdrag til Norge, hvor han hadde vært på flere turer med negativt resultat. Da Bernardovitsj Hansen ble arrestert av norsk politi var jubelen stor blant KGB-folk i Nikel, kunne KGB-løytnanten berette.

Den 18. august 1953 kom løytnant i den sovjetiske etterretnings-tjenesten NKVD, Gregorij Fjodorovitsj Pavlov, over Pasvikelven ved Nyrud og ba om politisk asyl. Han hadde omfattende og meget viktige opplysninger om sovjetisk agentvirksomhet i grenseområdet. Pavlov kunne fortelle, og han hadde med seg notater som ga klare bevis på at en person befant seg i det sovjetiske agentkartoteket. Når det gjaldt personer som etter alt å

dømme fortsatt var i virksomhet for sovjetisk etterretningstjeneste etter krigen, kjente Pavlov i de fleste tilfeller deres dekknavn. Han kunne også gi gode signalementer på agentene, og fortalte hva slags opplysninger de hadde gitt og hvilken betaling de fikk. Pavlov hadde imidlertid ikke noe kjennskap til agenter som arbeidet for Nordflåtens etterretningstjeneste eller andre militære etterrettingsorganer.

De andre spionasjesakene i Sør-Varanger ble pådømt våren 1954. Av de fem tiltalte i Hålogaland lagmannsrett, fikk fire dommer på to til fire års fengsel og inndragning av relativt betydelige beløp som de hadde fått som godtgjørelse av russerne. En ble frikjent fordi det straffbare forholdet var foreldet. To fikk sine saker behandlet i herredsretten. Den ene av disse var gårdbruker Ingvald Eriksen, som fikk ni måneders fengsel.

I november 1954 leverte den sovjetrussiske grensekommisæren tilbake en ung nordmann, som i begynnelsen av september hadde forsøkt å komme ulovlig over grensen og siden vært fengslet i Murmansk. Etter samtaler med personell fra den norske overvåkingstjenesten, la den unge mannen kortene på bordet. Han tilsto at han hadde latt seg verve som etterrettingsagent for sovjetrusserne, hadde undertegnet agenterklæringen og fått dekknavn. Han fikk i oppdrag å skaffe opplysninger om militære forhold, blant annet marinestasjoner og flyplasser, viktige vegane, bruer og fergeleier samt NATO-personell i Norge. Det var den militære etterretningstjenesten GRU, nærmere bestemt Nordflåtens etterrettingsavdeling, som sto bak vervingen. Denne hadde på den tiden også andre agentoperasjoner i gang i Finnmark.

I september 1948 kom den sovjetrussiske telegrafisten Nikolaj Sisov, som var med i partisangruppen i Bakfjord i 1944, tilbake til Bakfjord. Han var blitt satt på land ute i fjorden fra en russisk fiskekutter som lå og ventet på ham. Russeren fortalte Anton Nilsen, overhodet for Nilsen-familien og hans kone Marit, at han var kommet til Bakfjord for å hente en person fra Nilsen-familien over til Murmansk for å lære vedkommende opp til telegrafist. Sisov snakket om den ustabile politiske situasjon i Europa, og sa at russerne var redde for at tyskerne skulle få anledning til å ruste opp igjen

hvis det utviklet seg til et vestlig forsvarssamarbeid. Det kunne ikke russerne godta, de måtte ta sine forholdsregler. Det kunne bli viktig å ha en telegrafist i Bakfjord. Dessuten hadde sønnen Edmund lovet dette da han og hans kone Jonette var på tur til Murmansk sommeren 1946.

Da Marit og Anton Nilsen fortalte at de ikke hadde noen å sende med ham, forandret Sisov holdning. Han var ikke lenger så vennlig, og sa til Marit at russerne hadde midler til å ta seg av sønnene hennes hvis han ikke fikk med seg en av familien. Sisov gjorde det helt klart at sønnene kunne forsvinne en etter en: «uansett skal jeg ha med meg en person når jeg drar herfra. Det er ikke mer å snakke om», hevdet Sisov før han la seg om kvelden.⁷

Etter at det var holdt familieråd, ble det bestemt at den 17-årige sønnen Selmer Nilsen skulle bli med Sisov. Sisov var beinhard og truet med represalier hvis ikke Selmer ble med ham. Han viste også til den kontrakten som svogeren Haldor Lindvald og broren Edmund måtte underskrive i Murmansk før de fikk reise tilbake igjen til Bakfjord i mars 1945.

Før avreisen fikk Haldor Lindvald en konvolutt av den russiske NKVD-offiseren Litvinenko som skulle leveres til svigerfaren. Marit og Anton Nilsen skulle bare bruke den hvis det ble reist nærgående spørsmål om Selmer. Da skulle det sendes et brev til en adresse i Murmansk, og straks det var gjort skulle sjablongen ødelegges. Den 22. april satte den russiske fiskekutteren kurs for Murmansk med Selmer Nilsen ombord. Den 22. april neste år skulle familien hente ham på samme sted.

I 1949 var den sovjetrussiske etterretningsoffiseren Sotjagin illegalt over grensen med båt til Kiberg, hvor han og Litvinenko hadde møte med norske partisaner. På møtet ble det forsøkt å rekruttere de norske partisanene til fortsatt illegalt arbeid, - ikke mot Norge, men mot USA som sovjetrusserne mente ville komme til landet i forbindelse med NATO. Da Sotjagin forlot Kiberg med samme båt, la han igjen kr 50.000 som skulle brukes i etterretningstjenesten. Båten som ble benyttet ved denne anledningen, var eid av Olav Larsen, som døde i Russland. I flere år senere gikk båten i spiontrafikk ledet av Sotjagin og Litvinenko i Varanger og Øst-Finnmark. Det var den samme båten som hadde tatt de fleste nordmenn over til Vajda Guba i begynnelsen av krigen.

Behandlingen av partisanene i Norge

De av partisanene som overlevde, kom i klemme mellom øst og vest i den kalde krigen. Når de kom hjem til Norge var det liten anerkjennelse å få for deres krigsinnsats. Lite var kjent om denne, og partisanene kunne ikke selv fortelle om innsatsen på grunn av taushetsløftet de var blitt avkrevd. Etter at to partisaner ble arrestert i 1953 og dømt for å ha gitt opplysninger til sovjetiske etterretningsfolk også i 1946-47, ble det norske overvåkingspolitiets oppmerksomhet spesielt rettet mot de tidligere partisanene og deres kontakter.

Overvåkingstjenesten var klar over den vanskelige situasjonen de norske partisanene kom i som følge av den kalde krigen, da de som overlevde skulle vende tilbake til Norge. Av denne grunn var overvåkingspolitiet i utgangspunktet meget forsiktige, og håpet i det lengste at noen av partisanene av egen vilje ville søke kontakt for å fortelle om sitt forhold til sovjetrussisk etterretningstjeneste. Til tross for forsøk fra overvåkingspolitiets side, var det imidlertid ikke mulig å få partisanene i tale.

Denne tausheten bidro til å styrke mistanken om fortsatt engasjement for GRU og KGB. På grunn av KGBs reaksjon mot Otto Larsen, som i 1945 ble dømt til 10 års fengsel i Murmansk for å ha røpet opplysninger om sin tid som partisan til norske myndigheter i Stockholm under krigen, samt den taushetserklæringen de hadde underskrevet for NKVD, valgte de fleste å forbli tause. Det sto respekt og frykt av det taushetsløftet partisanene ble avkrevd av sovjetrusserne før de reiste tilbake til Norge, men det var vanskelig for politiet å tro at dette var årsaken til at de ikke ville samarbeide. Før denne tid og også etterpå, ble det avdekket andre agenter for sovjetrussisk etterretningstjeneste som la kortene på bordet. Politiet mente at det måtte ligge andre motiver til grunn, og at sovjetrusserne tok sikte på å bruke partisanene som agenter i illegalt arbeid under den kalde krigen, og at det derfor var nødvendig å kreve full åpenhet av dem.

Politiets oppmerksomhet gjaldt særlig folk i Kiberg. Hele 26 av 45 nordmenn som hadde fått opplæring som partisaner i Sovjetunionen, var fra Kiberg og småbygdene omkring. Politiets etterforskning førte til at det av og til ble hentet noen fra

Kiberg for å gi forklaring om sin fortid i Sovjetunionen. Av spørsmålene som ble stilt forsto de at alle som hadde vært i sovjetrussisk tjeneste under krigen var under overvåking. Ryktene gikk om det lille fiskeværet ute i Varangerfjorden. Det psykiske presset økte gradvis med årene, sammen med en stadig større bitterhet.

Under rettsakene som fulgte etter opprullingene i 1953-54 i Sør-Varanger, var det to tidligere partisaner som ble dømt. Karl Fredrik Komerøs fikk åtte måneders fengsel og Ragnvald Figenschau to års fengsel. Foruten disse var det sterke mistanker mot flere andre.

I 1952 kom en av de tidligere partisanene til overvåkingspolitiet og ba om å få forklare seg om det han visste om andre partisaner og deres forbindelse til sovjetrussisk etterretningstjeneste i 1940-44 og senere. I flere år ga vedkommende opplysninger om sovjetrussisk etterretningsspersonell og norske partisaner han hadde arbeidet for i tiden som partisan.

Da overvåkingspolitiet gikk til aksjon i 1968, bygget det også på opplysninger som kunne underbygges av andre kilder enn de fra den nevnte partisanen. Det var likevel hovedsaklig opplysninger fra ham alene som utgjorde mesteparten. Problemet var at han var blitt lovet taushet og måtte dekkes. Hadde politiet gått ut med noe som røpet denne kilden, ville det ha resultert i uholdbare tilstander både i Kiberg og i Øst-Finnmark forøvrig. Politiet valgte derfor å prøve andre innfallsveger, noe som viste seg vanskelig.

I 1968 hadde overvåkingspolitiet konkrete mistanker og gikk til aksjon i Kiberg. De var på jakt etter en sender som skulle være i virksomhet et eller annet sted i Varangerfjorden. På få dager ble elleve personer hentet av sivilkledde politifolk og kjørt til Vardø for avhør. Avhørene foregikk på politikammeret og ombord i politibåten *Kai* som lå i Svartnes havn. For anledningen var det kommet ekstra folk fra Overvåkingsssentralen i Oslo. Aksjonen ble ledet fra Bodø politikammer.

På kort tid visste alle i Kiberg hvem politiet hadde hentet. Flere av dem hadde vært kontakter for partisanene når de var på oppdrag i Finnmark under krigen. De elleve ble presset hardt. Overvåkingspolitiet ville vite hvor senderen var

gjemt og hvilke meldinger som var sendt til russerne. Intense undersøkelser pågikk i flere dager, men ga ingen resultater. Heller ikke denne gangen ble det tatt noen spioner i Kiberg. Alt foregikk selvsagt i største stillhet. Alle de avhørte ble pålagt ikke å fortelle til andre hva de hadde vært utsatt for. Men det var flere av de elleve som ikke var villige til å akseptere dette. De følte seg både urettferdig behandlet og helt forsvarsløse overfor de påstander overvåkingspolitiet hadde kommet med. Derfor har de aldri lagt skjul på det de opplevde.

Det finnes mange eksempler på hvordan tidligere partisaner etter krigen ble behandlet på en slik måte at de måtte føle seg både trakassert og tråkket på av det norske samfunnet. Dette har medvirket til at det psykiske presset har øket med årene. Flere av dem har i alle år etter krigen følt at ble sett på som landsforrædere fordi de kjempet for russerne, selv om kampen de var med på foregikk mot tyskerne og på norsk jord.

Det er selvfølgelig å beklage at forholdene utviklet seg slik at de norske partisanene og deres medhjelpere er blitt gjenstand for overvåking og etterforskning, og at dette har ødelagt tilværelsen for mange uskyldige. Men det må også vises forståelse for at overvåkingspolitiets interesse for partisanene og deres medhjelpere var legitim og berettiget. Det dreiet seg en gruppe nordmenn som med eller mot sin vilje hadde inngått en livstidskontrakt med sovjetisk etterretningstjeneste, og blant de som overlevde var det flere som i 1954 ble dømt for spionasje mot Norge etter krigen. Folk flest måtte etter dette fatte mistanke mot hele gruppen av partisaner og deres hjelpere. Et moment som ytterligere forsterker det tragiske i historien, er at norske partisaner som kom tilbake til Sovjetunionen under eller etter krigen, fikk lange fengselsopphold fordi sovjetrusserne mente at de hadde brutt taushetsløftet og røpet noe om de oppdragene de hadde vært med på.⁸

Skjebnen til de norske partisanene som sonet lange fengselstraffer i Sovjetunionen etter krigen er vel det det beste bevis på at sovjetrusserne anså løftet som de avkrevde partisanene under krigen som en varig forpliktelse. Det samme er den sovjetiske agenten Sisovs verving i 1954 av Selmer

Nilsen under henvisning til løftet som svogeren og broren måtte avgi før de fikk lov å reise hjem til Bakfjord i 1945.

H. M. Kong Haralds tale ved partisanbautaen i Kiberg den 3. august 1992 om at partisanene ble urettmessig lastet, var en høyst påkrevet og viktig oppreisning for de som gjorde en så stor innsats i kampen mot tyskerne i Finnmark under krigen, for deres etterlatte, og for hele Kibergs befolkning. I en tale som den H.M.Kongen holdt, var det ikke mulig å komme inn på alle sider av partisanenes situasjon etter krigen, eller om årsaken til at overvåkingspolitiet og myndighetene reagerte som de gjorde. Vi må imidlertid håpe at partisanene og deres etterlatte forstår at det var legitime grunner til at norske myndigheter traff tiltak for å beskytte samfunnet mot ulovlig spionasje og den trussel slik virksomhet kunne være for landets fremtidige fred og frihet.

Det er også grunnlag for å hevde at dersom det er slik blant annet Kjell Fjørtoft hevder at det var «partisanene som tapte krigen», så var det fordi de sovjetiske hemmelige tjenester misbrukte de midler de hadde til å få norske borgere til å spionere mot sitt eget land, og at de anvendte helt uakseptable metoder for å tvinge nordmennene til å arbeide for dem. Nordflåtens etterretningsavdeling og NKVD har fortjent evig skam for den måten de opptrådte på ved verving av norske agenter. Hvis det er noen som skal ha skylden for den ulykkelige situasjon som partisanene og mange av deres medhjelpere kom i etter at krigen var slutt, så er det de sovjetiske hemmelige tjenestene og det sovjetiske maktapparatet.

I tillegg til H.M. Kongens betimelige oppreisning til partisanene, bør storsamfunnet også vise at det verdsetter den store innsats partisanene gjorde for at vi alle fortsatt skal nyte godt av de verdiene vi deler. Det er nå for sent å tildele dekorasjoner hvor fortjent de enn er. Men det burde sørges for et *synlig bevis* for samfunnets takk til hver enkelt partisan og deres etterlatte for den store innsatsen partisanene gjorde under krigen.

Etterord

Etter at dommen i krigsretten i Kirkenes i 1943 var bekjentgjort, skrev Jan Isaksen, som da var i England, dette diktet ved meldingen om at Frans Oswald Wærriø var skutt av tyskerne:

*Veiarbeide var ditt yrke,
sigd og hammer var din tro
Seierens visshet var din styrke,
villig ofret du ditt blod.*

*Arbeidsløshet, harde strider,
blodig strid og bitter nød
var ditt lodd i gode tider.
Fengselsstraff fikk du for brød.*

*«Ja vi elsker dette landet»
tok du aldri i din munn
men da fedrelandet kalte,
var du med til siste stund.*

*Ingen blomster her i livet,
ingen blomst på ukjent grav.
Men ditt folk i Sør-Varanger
takker stilt for alt du gav.*

*Fedrelandet ga deg intet,
du til gjengjeld ofret alt,
Vi som kjente deg, skal huske
at det var for oss du falt.⁹*

Det er tydelig at Kong Haakons kjente utsagn: «Jeg er jo også kommunistenes konge», hadde en dypere mening enn mange forstod den gang.

Noter

¹ Ulstein 1992, s. 458.

² Partisan: "En person som deltar frivillig i organiserte væpnede styrker på områder som er okkupert av fienden (kontrollert av et reaksjonært regime)". Sovjetisk Militær Ordbok 1986.

I denne fremstillingen blir betegnelsen partisan bare brukt om virksomhet som ble iverksatt i det tidsrommet Sovjetunionen var i krig med Tyskland, dvs. 22/6 1941 - 8/5 1945. Sovjetisk virksomhet fra NKVD og Nordflåtens etterretningsavdeling på norsk område før og etter dette tidspunkt må betraktes som agentvirksomhet og spionasje.

³ Organisering og gjennomføring av Nordflåtens etterretningsvirksomhet på Norsk område 1941-44 er omtalt i Leonov 1953.

⁴ Selmer Nilsen ble i 1967 dømt til 7 1/2 års fengsel og inndragning av kr. 70.000 for spionasje for Sovjetunionen.

⁵ Dette var VALI-stasjonen som er omtalt i Rørholdt 1990. Som følge av samarbeidet med LYRA i Vargsundet og IDA i Alta, ble VALI-gruppen offer for en omfattende opprulling som rammet hele Vest-Finnmark.

⁶ B. Liddell Hart, *Den Annen Verdenskrig*, Cappelen 1970.

⁷ Fjørtoft 1983.

⁸ Otto Larsen, Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen reiste etter krigen tilbake til Sovjetunionen for å hente hjem kutteren til Olaf Larsen som hadde vært brukt i den første kontaktkruten til Fiskerhalvøya i 1940/41. De tre ble dømt til 8-10 års fengsel for å ha røpet at de hadde arbeidet for sovjetisk etterretningstjeneste. Ragnvald Mikkelsen ble skutt under fluktforsøk fra en russisk fangeleir.

⁹ Lunde 1979, s. 680.

Summary

In September 1940, after the German occupation of Finnmark, a large group of Norwegian men, women and children left the small village of Kiberg near the easternmost point of North Norway in three fishing boats. They arrived safely at the Soviet village of Tsypnavolok on the easternmost point of the Rybachiy (Fisherman) Peninsula. The uncertain situation and the conviction that there would be a war between the Soviet Union and Germany was the reason why the Norwegians left their homes in Kiberg. In the Soviet Union there was a growing concern among the Russians about the increasing German presence in East Finnmark and in Northern Finland.

This resulted in the KGB asking some of the Norwegian refugees in the autumn of 1940 to return to Finnmark to spy and to establish contacts to find out what might happen in the future. The first operations into East Finnmark included personnel who were brought over by fishing boats, and either picked up by submarines or by fishing boats after completing their tasks. The night before 22 June 1941 a Norwegian contact was able to report that the Germans were going to attack the Soviet Union the following day. The message, however, did not reach Murmansk until after the attack.

After the German attack on the Soviet Union the Norwegians who had fled to Soviet territory were asked to join in the fight against the Germans. The reaction among the Norwegians was spontaneous, also among those who had been in doubt before. The Norwegians were initially enlisted in the Red Army, while those who had already been on spying missions in East Finnmark were subordinated to the KGB. Later in the autumn of 1941 a special reconnaissance platoon of 65-70 men was formed by the Northern Fleet. Most of the Norwegians were transferred to this unit. They were subsequently provided with the black uniform of the Navy and titled as partisans.

After an unsuccessful operation on 15 September 1941 in the area near Kiberg, the Russians concluded that it would not be possible to sustain traditional partisan warfare on the Varanger

Peninsula because of lack of cover and concealment, since all the population centres were located along the coast where the Germans could maintain close surveillance and control, and the density of population was too low to absorb strangers. The alternative to Soviet-supported partisan activity became the insertion of small groups of 2-3 men on the coast of the Varanger Peninsula to monitor and report on all German shipping, in order to provide targets for attacks by Northern Fleet submarines and aircraft. The shipping was vital for the Germans to sustain the large forces in East Finnmark and along the Litsa river in front of Murmansk.

From late 1941 until the end of 1944 the Norwegian partisans belonging to the GRU unit of the Northern Fleet and the KGB established small radio groups along the coast of Finnmark from Persfjorden near Vardø in the East to Arnøya in Troms county. Each group had at least two radio transmitters, and plenty of weapons and food to be able to operate behind the enemy lines for at least 6 months. Many of the Norwegians were trained as radio telegraphists, but the Soviets preferred radio-operators be Russians, even if groups also were sent consisting only of Norwegians. The leader of the group would always be Norwegian because he would be responsible for making contact with the civilian population in the neighbourhood where the group was landed by submarine or aircraft. Before the groups were sent out on their missions, and also before they were allowed to return to Norway after the war was over, the Norwegians had to sign the so-called "Murmansk oath" where they promised to "fight against the Nazi war power as long as I am alive, or until victory has been achieved". Some of the partisans did not sign any declaration, simply because they were not asked to. Others again signed formulations which could be interpreted to mean that they were to spy for the Soviets for the rest of their lives.

The partisan groups were in many cases successful, official Soviet reports mention that 39 landings by submarine were attempted of which 25 were successful. The Norwegian-Soviet groups were responsible for the sinking of many German ships. The risks and the conditions they operated

under were extreme. The partisans often lived in rock caves along the arctic coast for extended periods with little protection from the elements. They were also under constant danger of exposure to German patrols or aircraft and informants among the local population. In cases when the groups were discovered by the Germans they defended themselves to the last, sometimes being killed by flamethrowers in their hideouts. Still, the damages inflicted on German shipping were considerable. The Germans for a long time believed that the losses were incidental. But the timing and precision of the attacks convinced them that they had to be supported by radio agents ashore. After extensive countermeasures including radio interception, the Germans late in the summer of 1943 launched a concerted action in East Finnmark by all available army-, counter-intelligence and security police units. As a result many of the partisan groups were hunted down. Partisans and local contacts who were captured were tried by court martial, condemned to death and executed. The historian Ragnar Ulstein states in his book "The Intelligence service in Norway 1940-45" that: "the losses among the Norwegian/Soviet groups that operated on the coast of Finnmark and Troms were much higher than in all other Intelligence groups. Out of more than a hundred persons who were registered in the service, or were condemned (by the Germans) as helpers or being informed, 52 were arrested. Of these, 23 were executed, 10 were killed in action, 2 lost their lives and 11 escaped. This gives a loss percentage of 35, and a total loss - if those who escaped are also counted, of nearly 100 percent."

When the partisans who survived returned to Norway after the war, they could not talk openly about their experiences because of the declaration of silence they had been required to give the Soviets. With the deterioration in east-west relations and the onset of the "cold war" suspicions were raised against the partisans. Following the trial and sentencing in 1954 of two former partisans for espionage for the Soviet Union against Norway as well as other incidents which proved that Soviet agents were operating in East Finnmark, it was inevitable that the population of

Kiberg became the target of active surveillance by the Norwegian Surveillance Police. This was seen as highly discriminatory and unjust by the former partisans and their relatives, and resulted in many hard feelings and much bitterness among the few inhabitants of Kiberg.

In 1992, when H.M. King Harald V of Norway visited Finnmark, he unveiled a monument in honor of the partisans. He also stated that "I am afraid that we may have unjustly inflicted great personal strains on some in the shadow of the Cold War". This statement by the King has to a considerable extent rebuilt the self-esteem within the people of Kiberg, and also general respect in the country for their great contribution to the victory over the Germans in the High North in the war.

This study tries to explain the circumstances which led to the unrightful suspicions against the partisans, and the shameful role of the Soviet intelligence services in recruiting and coercing Norwegian comrades-in-arms to act as agents against their own country long after the war was over.

Vedlegg 1

Nordmenn som fikk partisanopplæring i Sovjetunionen.

Kiberg og omegn:

Arne Eriksen*
Ivar Eriksen*
Ingolf Eriksen*
Sigvard Eriksen
Trygve Eriksen
Emil Isaksen
Oskar Johnsen*
Frans Juoperi
Håkon Halvari*
Åge Halvari*
Hilmar Heikkilä*
Oskar Karila*
Otto Larsen
Arnulf Mathisen
Frans Mathisen*
Invald Mikkelsen*
Ragnvald Mikkelsen
Reidar Mikkelsen*
Bjarne Nilsen
Oskar Olsen
Gunnar Søderstrøm
Rolf Søderstrøm*
Sverre Søderstrøm*
Harald Utne*
Thorleif Utne
Leif Falck Utne*

Jakobsnes i Sør-Varanger:

Arthur Amlie (ble i Sovjet etter krigen)
Kåre Figenschou*
Per Ragnvald Figenschou
Henry Pettersen*
Hjalmar Pettersen*
Alf Siblund*
Dagny Siblund
Oddvar Siblund*

Kirkenes:

Håkon Sneve
Oskar Nystrøm
Eilif Dahl

Gamvik:

Magnus Olsen
Alf Thorstensen

Bugøyfjord:

Richard Johansen*

Skogfoss i Pasvik:

Karl Fredrik Komerøs

Tromsø:

Ingolf Aspås*

Vardø:

Gunnar Berg*

Silsand på Senja:

Rasmuss Rydningen

Ekkerøy i Varangerfjorden:

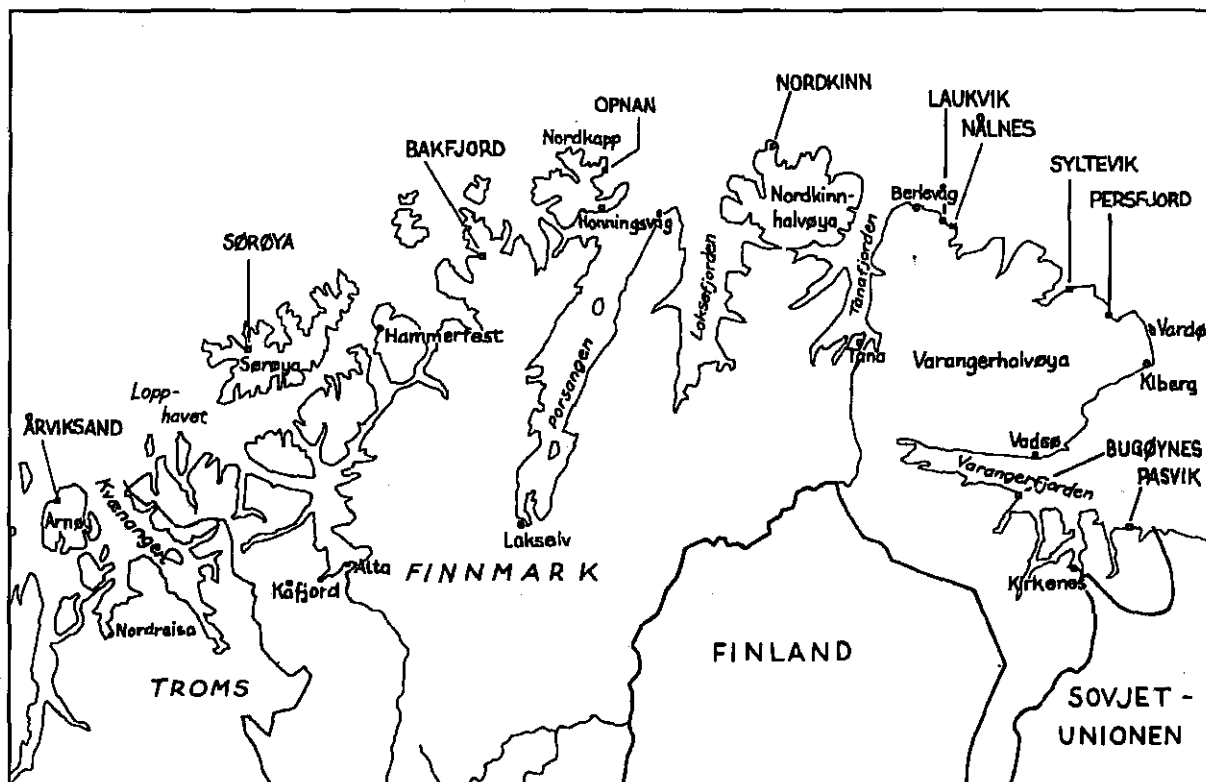
Aksel Bogdanof

*Ble drept i kamp, eller døde i sovjetisk fangenskap.

Kilde: Kjell Fjærtøft, *Lille Moskva - den glemte krigen*, Oslo, Gyldendal 1983.

Vedlegg 2

Kartskisse over Finnmark og Nord-Troms

Russisk/norske radiogrupper 1941-43.

Kilde: Ragnar Ulstein, *Etterretningsstjenesten i Norge 1940-45. Bind 2. Harde år*, Oslo, Cappelen, 1990.

Vedlegg 3

H.M. Kongens tale ved partisanbautaen i Kiberg, 3. august 1992

*Fylkesmann,
ordfører,
kjære alle sammen,*

Det kan være smertelig å måtte se historien i nytt lys. Jeg har en spesiell følelse av dette når jeg står her foran et monument over en del av vår historie som tildels har vært tiet ihjel.

De nære bånd gjennom tidene mellom Finnmark og Nord-Russland er ukjent for mange. Riktignok ble de nærmeste forbindelsene kuttet over av den russiske revolusjonen og det som idag oppfattes som en historisk parentes med kommunistisk styre. Familiebånd og minner om et godt naboskap lar seg likevel ikke viske ut med politiske vedtak.

Sosiale forhold og brytningene i vårt største parti på tyvetallet kom også klart til uttrykk i denne delen av landet i valg av internasjonale forbilder.

Det som vi idag teoretisk nok kan kalle historiens ironi, har vært en tung daglig bær for mange familier i Finnmark i etterkrigstiden. Det kalde forhold mellom øst og vest fikk større personlige konsekvenser her i fylket enn i andre deler av landet. I dag bedømmes det sovjetiske systemet historisk sett som et forfeilet politisk forsøk, men jeg er redd vi urettmessig kan ha påført enkelte store personlige belastninger i skyggen av den kalde krigen.

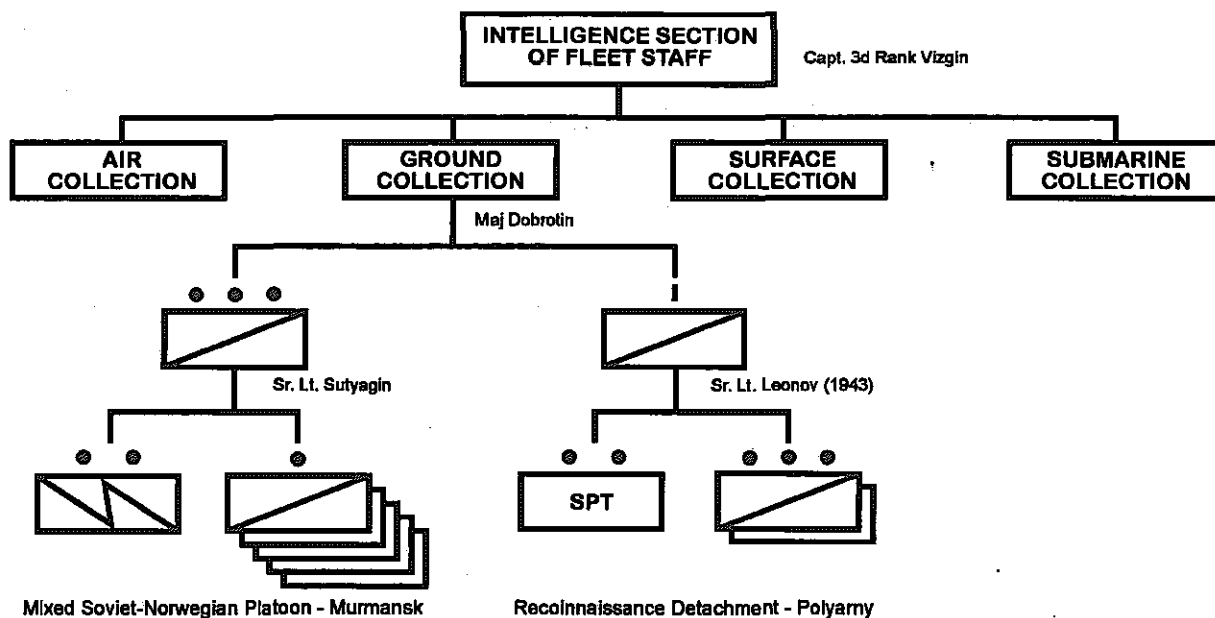
Jeg er glad for det som i de siste tiår er gjort for å bringe Finnmarks nære historie frem i lyset. Likevel gjenstår det mye arbeid med å bringe den inn i skoleverket slik at landets unge skal bli seg den bevisst.

Når vi i dag kan se med nye øyne på vår nabo i øst, la oss også bruke ressurser på å forstå vår egen nære historie på nytt! Jeg synes det er et godt utgangspunkt i ærbødighet å legge ned en krans på partisanbautaen i Kiberg.

Kilde: *Kongen taler*. Utvalg ved Lars Roar Langslet, Oslo, Cappelen 1996.

Vedlegg 4

Nordflåtens etterretningsorganisasjon

Viktor Leonov, to ganger Helt av Sovjetunionen, forteller i sine memoarer i 1957 at Admiral Golovkov den 5. juli 1941 approberte opprettelsen av en rekognoseringsavdeling, til å begynne med på 65-70 mann. Avdelingen ble fra starten rekruttert fra Nordflåtens idrettsmenn. Man var spesielt interessert i å rekruttere medlemmer av Kommunistpartiet eller Komsomol. Avdelingen nådde raskt den forutsatte styrke og fikk sin egen kommisær. I september 1941 sendte sjefen for avdelingen en gruppe på 13 mann til Varangerhalvøya for å fastslå styrken og aktiviteten til tyske garnisoner mellom Vardø og Vadsø, og å opprette kontakt med den norske motstandsbevegelsen. Gruppen returnerte til sovjetisk område dels med fiskebåt den 22 oktober, og dels med undervannsbåt den 12. november. Konklusjonen etter denne operasjonen var at den fortsatte virksomhet skulle baseres på små grupper på to til tre mann på kysten av Varangerhalvøya for å overvåke og rapportere tysk skipstrafikk som kunne angripes av sovjetrussiske fly- og undervannsbåtstyrker.

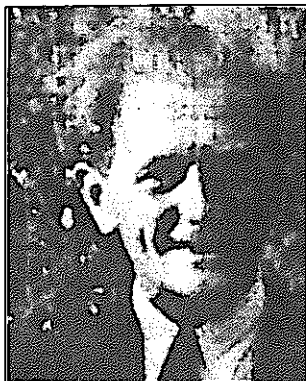
På slutten av 1941 kunne Marinekaptein av tredje grad Vizgin rapportere opprettelsen av fem grupper, hver med to nordmenn og en sovjetisk radiotelegrafist (se figuren over). Sjefen for den Sovjetisk-Norske troppen var seniorløytnant Pavel Grigorevitch Sutyagin, nestkommanderende og politisk offiser var Nina Krymova. Hun var språk- og områdespesialist som hadde bodd i Sverige og Norge før krigen og talte alle de skandinaviske språkene. I henhold til Leonovs memoarer talte også Sutyagin norsk.

Rapporter som ble offentliggjort i 1950 om Nordflåtens operasjoner bl.a. med landsetting og evakuering av små etterretningsgrupper nevner ialt 39 forsøk på ilandsettinger fra undervannsbåt, hvorav 27 var vel lykkede.

(Viktor Leonov 1993)

Vedlegg 5

Trygve Eriksen fra Kiberg var tre ganger sjef for partisangrupper som ble satt inn i Finnmark. Ble dekorert med Den Røde Stjernes Orden og Den Røde Fanes Orden for innsatsen. Han overlevde krigen

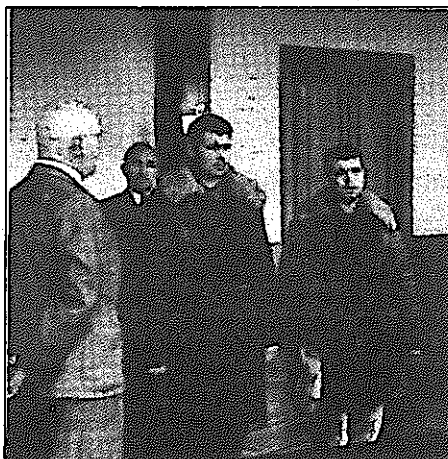
Otto Larsen fra Kiberg var med i en partisangruppe som lå på Sørøya i 18 måneder. Han satt 8 år i sovjetrussisk fangenskap etter 1945.

Dagny Siblund fra Jacobsnes ved Kirkenes hoppet i fallskjerm ved Vadsø sammen med Trygve Eriksen få dager før tyskerne trakk seg tilbake fra byen. Hun overlevde krigen. Hennes mann Alf Siblund omkom i November 1942 da flyet som skulle slippe ham og Rolf Søderstrøm i fallskjerm ved Bugøyfjord ble skutt ned over Petsamo.

Olaf Larsen fra Kiberg var det sentrale bindeleddet mellom Fiskerhalvøya (Sovjetunionen) og Finnmark det første krigsåret. Han døde i Sovjetunionen

De to sovjetrussiske krigsfangene som under en «høring» i Stortinget sommeren 1942 tilsto å ha drept og spist tre av sine partisankamerater i Opnan. Det hele var satt i scene av tyskerne og nyheten ble sendt ut over verden som et ledd i propagandaen mot bolsjevikene.

Kilde: Kjell Fjørtoft, *Lille Moskva - den glemte krigen*, Oslo, Gyldendal 1983.

Vedlegg 6

Litteraturhenvisninger

- Hans Kristian Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, Oslo, Tiden, 1969.
- Hans Kristian Eriksen, *Partisanenes død*, Oslo, Tiden 1972.
- Kjell Fjørtoft, *Dramaet på Arnøy*, Oslo, Gyldendal 1981.
- Kjell Fjørtoft, *Lille Moskva - den glemte krigen*, Oslo, Gyldendal 1983.
- Kjell Fjørtoft, *Spionfamilien*, Oslo, Gyldendal, 1986.
- Kjell Fjørtoft, *De som tapte krigen*, Oslo, Gyldendal 1995.
- Osvald Harjo, *Moskva kjenner ingen tårer*, Oslo, Tiden, 1956.
- Gunnar Haarstad, *I hemmelig tjeneste*, Oslo, Aschehoug, 1988.
- Erling Jensen, Per Ratvik og Ragnar Ulstein (red.), *Kompani Linge*, 2 bind, Oslo, Gyldendal 1949
- Lars Roar Langslet, *Kongen taler*, Oslo, Cappelen 1996.
- Viktor Leonov, *Blood on the shores. Soviet Naval Commandoes in World War II*, Airlife publishing Ltd, England 1993.
- Aage Lunde, *Sør-Varangers historie*, Sør-Varanger Kommune 1979.
- Bjørn Rørholt, *Usynlige Soldater*, Oslo, Aschehoug 1990.
- Ragnar Ulstein, *Etterretningstjenesten i Norge 1940-45. Bind 3. Nettet strammes*, Oslo, Cappelen, 1992.
- Paul Einar Vatne, *Jeg var russisk spion*, Oslo, Aschehoug 1981.